

HAL
open science

Otázky recepce francouzské historiografie v českém prostředí: totální dějiny, dlouhé trvání a mentality

Martin Nodl

► To cite this version:

Martin Nodl. Otázky recepce francouzské historiografie v českém prostředí: totální dějiny, dlouhé trvání a mentality. Cahiers du CEFRES, 2003, Francouzská inspirace pro společenské vědy v českých zemích, 29, pp.95-132. halshs-01233023

HAL Id: halshs-01233023

<https://shs.hal.science/halshs-01233023>

Submitted on 27 Nov 2015

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

Cahiers du CEFRES

N° 29, Francouzská inspirace pro společenské vědy v českých zemích
Pavla Horská, Martin Nodl, Antonín Kostlán (Ed.)

Martin NODL

Otázky recepce francouzské historiografie v českém prostředí: totální dějiny, dlouhé trvání a mentality

Référence électronique / electronic reference :

Martin Nodl, « Otázky recepce francouzské historiografie v českém prostředí: totální dějiny, dlouhé trvání a mentality », Cahiers du CEFRES. N° 29, Francouzská inspirace pro společenské vědy v českých zemích (ed. Pavla Horská, Martin Nodl, Antonín Kostlán).

Mis en ligne en / published on : mai 2010 / may 2010

URL : http://www.cefres.cz/pdf/c29/nodl_2003_francouzaska_historiografie_ceske_prostredi.pdf

Editeur / publisher : CEFRES USR 3138 CNRS-MAEE

<http://www.cefres.cz>

Ce document a été généré par l'éditeur.

© CEFRES USR 3138 CNRS-MAEE

OTÁZKY RECEPCE FRANCOUZSKÉ HISTORIOGRAFIE V ČESKÉM PROSTŘEDÍ: TOTÁLNÍ DĚJINY, DLOUHÉ TRVÁNÍ A MENTALITY

MARTIN NODL

Recepce francouzské historiografie v českém a moravském prostředí v období 60.-80. let 20. století je tématem doposud neprobádaným a ve své podstatě stále ještě nekonceptualizovaným. Dosavadní nemnohé příspěvky k tomuto tématu¹ představují prozatím spíše pobídku k diskusi než skutečnou analýzu dané problematiky. Ani v mé úvaze ale nepůjde o nic jiného než o otevření několika problémů. Na rozdíl od autorů již publikovaných studií Josefa Války, Františka Šmahela a Jaroslava Marka se ale v mnohem větší míře zaměřím na srovnání domácích poměrů se situací historiografie německé a polské. Jsem totiž toho názoru, že právě tento komparativní aspekt nám umožní hlouběji proniknout do skutečné recepce metodických a interpretativních podnětů, jež francouzská historiografie, především její nejvlivnější část, tedy druhá a třetí generace školy *Annales*, vyzařovala a jimiž ovlivňovala, či alespoň mohla ovlivňovat dějepisný diskurz. Pro svůj příspěvek jsem si vybral recepci tří teoretických problémů, jež do značné míry určovaly podobu školy *Annales* v období 50.-80. let a v nichž se francouzské dějepisectví snad nejvýrazněji odlišovalo od ostatních moderních historiografií:² totální dějiny (*histoire totale*), dlouhé trvání (*longue durée*) a

¹ JOSEF VÁLKA, „Nové dějepisectví“ a české dějiny, *Časopis matice moravské* 117/1998 (Sborník k 70. narozeninám Jaroslava Mezníka), s. 465-474. Polemicky K některým jeho příkladům recepce *Annales* v českém prostředí MARTIN NODL, *Kontinuita a diskontinuita české historické vědy*, in: *Historie a politika*. Janu Křenovi k sedmdesátinám, Ústí na Labem 2001, s. 201-203. Dále srov. JAROSLAV MAREK, FRANTIŠEK ŠMAHEL, *Škola Annales v zrcadle českého dějepisectví*, *Český časopis historický* 97/1999, s. 1-18. Naposledy JOSEF VÁLKA, *Historiografie před koncem tisíciletí*, *Časopis Matice moravské* 119/2000, s. 429-467.

² Ze souhrnných prací o škole *Annales* srov. MICHAEL ERBE, *Zur neueren französischer Sozialgeschichtsforschung. Die Gruppe um die „Annales“*, Darmstadt 1978; PETER BURKE, *Die „Annales“ in globalen Kontext*, österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 1/1990, s. 9-24; TÝŽ, *Offene Geschichte. Die Schule der „Annales“*, Berlin 1991; ARON J. GUREVIČ, *Istoričeskij sintez i Škola „Annalov“*, Moskva 1993; LUTZ RAPHAEL, *Die Erben von Bloch und Febvre. Annales-Geschichtsschreibung und nouvelle histoire in Frankreich 1945-1980*, Stuttgart 1994. Naopak za velmi problematickou považují práci FRANÇOIS DOSSE, *L'histoire en miettes. Des „Annales“ à la „nouvelle*

mentality. Až na výjimky se přitom omezím na situaci v rámci medievalistiky a bádání o raném novověku, a to i z toho důvodu, že v našem prostředí byl pro „dlouhé období“, někdy až do poloviny 19. století užíván – zde pomeňme že často zcela neadekvátně – pojem feudalismus. Stejně tak si ono omezení na výzkumy o předmoderní společnosti vynucuje skutečnost, že do 80. let nemůže téměř vůbec mluvit o škole Annales zaobírající se 19. a 20. stoletím, přičemž ani v následujících dvou desetiletích nehrají témata, formulovaná a interpretovaná pro středověký a raně novověký svět, nijak výraznou úlohu.³

Vidění vývoje francouzského dějepisectví ve třech interpretačních modelech, tedy v poloze totálních dějin, dlouhého trvání a konceptu mentalit, jako izolovaných nebo na sebe lineárně navazujících metodologických východisek, s nímž zde budeme pracovat, je ale se zřetelem ke kořenům Annales před první světovou válkou velmi zjednodušené. Většina příštích cest totiž byla vytyčena, někdy dokonce detailně prošlapána, jindy naopak pouze načrtnuta, již v práci, která vyšla dlouho před tím, než Marc Bloch a Lucien Febvre pronikli z provinciální univerzity ve Štrasburku do pařížského akademického prostředí, z něhož bylo napříště možné ovlivňovat dění v celé Francii (Marc Bloch byl v roce 1929 povolán na Collège de France, o sedm set později na Sorbonu; Febvre přichází na Collège de France v roce 1933), a dlouho předtím, než byl založen časopis, jenž dal historické škole své jméno a jehož změny názvů dosti výrazně odrážejí i proměny směřování jednotlivých badatelských generací.⁴ Onou „magickou“ knihou, jež

histoire“, Paris 1987. Práce českých historiků věnované problematice školy Annales, které vycházeli v období normalizace, jsou kvůli své ideologické předpojatosti poněkud problematické. Na druhé straně je jim ale třeba přiznat přinejmenším informativní přínos a snahu zprostředkovat alespoň elementární znalost domácímu bádání – srov. JAROSLAV KUDRNA, *Ke kritice pozitivismu v současné buržoasní německé, francouzské a italské historiografii 19. a 20. století*, Brno 1983; IVANA HOLZBACHOVÁ, *Společnost – dějiny – struktura. Historický materialismus a škola Annales*, Praha 1988. Za velmi cennou naopak považují práci PETRA HORÁKA, *Struktura a dějiny. Ke kritice filozofického strukturalismu ve Francii*, Praha 1982, jež samozřejmě rovněž nepostrádá dobový punc, avšak především z hlediska analýzy přístupu Michela Foucaulta a Clada Lévi-Strausse patří k tomu nejlepšímu, co bylo u nás o francouzském strukturalismu a jeho vlivu na dějinné myšlení napsáno.

³ Naposledy u nás výstižně MILAN ŘEPA, *Devatenácté století v soudobé francouzské historiografii*, in: *Dějiny kultury a civilizace Západu v 19. století*, (ed.) Jiří Hanuš, Brno 2002, s. 11-16.

⁴ V roce svého založení se časopis jmenoval *Annales d'histoire économique et social*, v letech 1939-1945 *Annales d'histoire sociale*, s intermezem 1942-1944

otevřela dveře prakticky všem příštím interpretačním postupům, snad vyjma sériových výzkumů a kvantifikací, jsou *Králové divotvůrci* Marca Blocha,⁵ kteří poprvé spatřili světlo světa vydání v roce 1924. *Králové divotvůrci* jsou věnováni politické antropologii, rituálním praktikám v podobě van genepovských přechodových rituálů,⁶ jejich vnímáním laickou společností, proměnami a neměnností léčení krticí ve Francii a v Anglii od konce 10. do 18. století, legendistickou a legitimizující funkcí magických schopností králů pro vytváření národního a státního povědomí v obou zemích, odlišným vnímáním divotvůrné moci v kolektivních i individuálních představách (*représentations*) a dokonce i zobrazováním a vytvářením symbolických obrazů, tedy imaginací (*imagination*).⁷ Svůj koncept totálních dějin pak Bloch v ještě propracovanější podobě formuloval ve rozsáhlé syntetické práci, uveřejněné za druhé světové války, jež nese lakonický název *Société féodal* a jež se na rozdíl od *Králů divotvůrců* v českém prostředí dostalo v poválečném období alespoň částečného ohlasu, i když v žádném případě nepatřila k dílům, jejichž znalost by slušela k dobrému vychování českých marxistických historiků. Nepatřila, ale podle názorů z dogmatického marxismus postupně se probouzejících duchů patřit měla. Narážím zde na kritickou recenzi Františka Grause na knihu Václava Černého *Lid a literatura ve středověku*, k níž se ještě podrobněji vrátíme, neboť je pro stav českého diskurzu o dějinách mentalit velmi důležitá. Graus zde totiž Černému výslovně vyčítal, že Blochovu *Středověkou společností* jako stěžejní medievalistické dílo nezná, a tudíž nemůžeme o středověku seriózním způsobem vůbec psát. České prostředí ale nebylo v přehlížení významu prací Marca Blocha pro medievalistický diskurz zase až tak výjimečné. Rovněž v německé medievalistice Blochův koncept z mnoha důvodů

jako *Mélanges d'histoire sociale*. Po válce, v roce 1946, získal název *Annales: Économies – Sociétés – Civilisations*. Od roku 1994 časopis nese podtitul *Histoire – Sciences Sociales*.

⁵ MARC BLOCH, *Les rois thaumaturges. Étude sur le caractère surnaturel attribué à la puissance royale particulièrement en France et en Angleterre*, Paris 1923. Do němčiny byla Blochova kniha přeložena až v roce 1998, do polštiny v roce 2000. K Blochově osobě srov. CAROLE FINK, *Marc Bloch. A Life in History*, Cambridge 1989; ULRICH RAULFF, *Ein Historiker im 20. Jahrhundert. Marc Bloch*, Frankfurt am Main 1995. K jeho metodě velmi podnětně CARLO GINZBURG, *Mentalität und Ereignis. Über die Methode bei Marc Bloch*, in: *Spurensicherungen*, München 1988, s. 126-148.

⁶ ARNOLD VAN GENNEP, *Les Rites de passage*, Paris 1909.

⁷ K tomu srov. předmluvu Jacquese Le Goffa v německém překladu *Králů divotvůrců* – MARC BLOCH, *Die wundertätigen Könige*, München 1998, s. 9-44.

nepřijala a podle slov z 80. let Františka Grause si ho „sotva povšimla“.⁸ To samé platí i pro situaci polskou, přičemž obojí bylo bezpochyby způsobeno velmi pozdním přeložením této knihy do ostatních světových jazyků.

TOTÁLNÍ DĚJINY A DLOUHÉ TRVÁNÍ

Myslet v kategoriích totálních dějin znamená směřovat k uchopení a především k vysvětlení celku v rámci sítě nerůznějších vztahů, které tento celek vytvářejí a které se v průběhu kratších či delších období neustále proměňují. V konceptu, jenž formuloval již zmíněný Marc Bloch ve *Feudální společnosti* (1939-1940), hraje jednu z nejdůležitějších úloh srovnávací aspekt. Podle Blochova názoru bylo třeba opustit velmi úzký horizont národních dějin a prostřednictvím komparací se dobrat plastičtější představy o středověkém světě jako celku. Autor této mistrné socio-strukturální analýzy středověké společnosti přitom varoval, že není možné vedle sebe položit dvě či více izolovaných obrazů národních či regionálních společností, a ty pak jednoduše srovnávat. Jeho komparativní dějiny tedy nepředstavují srovnávání nesrovnatelného, nýbrž naopak pokus o vnímání evropského Západu jako celku jak v jeho vnitřní provázanosti, tak zároveň odlišné dynamice vývoje jednotlivých společností. V tom se Bloch po mém soudu dosti zásadně liší od Le Goffovy práce *La Civilisation de l'Occident médiéval* (1964),⁹ do češtiny zcela nepatřičně přeložené jako *Kultura středověké Evropy*, jež je na jedné straně příkladem deterministického vnímání světa a na straně druhé často právě oním mechanickým „srovnáváním jedinečných, nespojitých dějin“ – zde mám především na mysli pasáže vykračující mimo západní Evropu a ještě velmi schematické kapitoly o středověké mentalitě. Naopak mnohem blíže k Blochovu konceptu má naopak Le

⁸ K tomu srov. Grausovu recenzi německého vydání Blochovy *Société féodale* v *Zeitschrift für historische Forschung* 12/1985, s. 219-221. Stejného názoru je i OTTO GERHARD OEXLE, *Deutsche Mediävisten und französische Mittelalterforschung*, in: *Mittelalterforschung nach der Wende 1989*, hrsg. von Michael Borgolte, München 1995 (*Historische Zeitschrift*, Beiheft 20), s. 113-114. Nahlédneme-li dnes do nejnovějších syntetických prací o 12. a 13. století (JOSEF ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí: 1034-1198*, Praha 1997; TÝŽ, *Počátky českých královských: 1198-1253. Proměny státu a společnosti*, Praha 2002; VRATISLAV VANÍČEK, *Velké dějiny zemí Koruny české*, díl 2: *1197-1250*, Praha 2000; TÝŽ, *Velké dějiny zemí Koruny české*, díl 3: *1250-1310*, Praha 2002), pak ani v jedné z ní není Blochova *Société féodal* ani zmíněna v soupisu literatury.

⁹ Polský i německý překlad vyšly současně v roce 1970.

Goffova prozatím pouze německy vydaná práce *Das Hochmittelalter* (1965) v ediční řadě *Fischer Weltgeschichte*. To, co se v 60. letech nepodařilo Le Goffovi, ale dokázali v na svou dobu skvělých syntetických studiích, v nichž se koncept totálních dějin integrálně prolíná s braudelovským dlouhým trváním, Jean Delumeau *La Civilisation de la Renaissance* (1967) a Pierre Chaunu *La Civilisation de l'Europe classique* (1966), v menší míře v *La Civilisation de l'Europe des Lumières* (1971), zařazených stejně jako Le Goffova kniha do ediční řady *Velké civilizace* pařížského nakladatelství Arthaud. Pokud se nemýlím, pak právě v souvislosti se starší prací Pierra Chaunu se na stránkách Československého časopisu historického poprvé objevil pojem *longue durée*, a to ve výstižné recenzi Jaroslava Marka.¹⁰

V dnešní době ale bývá koncept totálních dějin nejčastěji spojován s Braudelovým¹¹ *Středomořím*,¹² jako s geograficky uzavřeným prostorem, v němž se ve druhé polovině 16. století stýkaly a potýkaly křesťanská a islámská kultura. V prvním dílu se Braudel pokusil ukázat, že dějiny jsou výrazně determinovány geografickými a klimatickými podmínkami: fenoménem moře, hustotou a kvalitou komunikačních možností, proměnami a stavem klimatu či obecněji řečeno zeměpisnými rozdíly. Ve druhém díle Braudel téměř zákonitě v duchu svého

¹⁰ Československý časopis historický 13/1966, s. 902-905. Ve Sborníku prací Filosofické fakulty Brněnské univerzity C 18-19/1972, s. 228-230, knihu recenzoval i Josef Válka.

¹¹ K Braudelově osobnosti srov. především PIERRE DAIX, *Braudel*, Paris 1995. V českém prostředí naposledy MARTIN NODL, *Fernand Braudel – „mistr nové historiografie“*, in: Fernand Braudel, *Dynamika kapitalismu*, Praha 1999, s. 70-80. K recepci Braudelova díla v polské prostředí srov. materiály z pracovního zasedání, jež se uskutečnilo ve Varšavě v roce 1993 u příležitosti polského vydání Braudelovy „civilizace a materiální kultury“ – *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 42/1994, s. 153-182. Braudel patřil v polském prostředí k nejpřekládanějším francouzským historikům – *Écrits sur l'histoire*, Paris 1969, vyšlo již v roce 1970 pod titulem *Historia i trwanie*, v překladu Bronisława Geremka a s předmluvou Witolda Kuly. K Braudelově východoevropské politice srov. PAVLA HORSKÁ, *Vznik 6. sekce École Pratique des Hautes Études, Fernand Braudel a jeho východoevropská vědecká politika*, Český časopis historický 100/2002, s. 841-865.

¹² FERNAND BRAUDEL, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Paris 1966² – polský překlad vyšel v letech 1976-1977, německý kupodivu až 1990.

determinismu inklinoval k dějinám materiální kultury a ke kvantifikacím jako klíči k výkladu dějin. Důležitá je skutečnost, že již ve *Středomoří* Braudel ve velmi propracované podobě načrtl koncept dlouhého trvání, tedy pomalých a dlouhodobě neměnných struktur.¹³ Stejně jako Blochovými *Králi divotvůrci* a či jeho *Feudální společnosti* proniká i Braudelovým *Středomořím* duch srovnávacích, komparativních dějin, jenž se přímo programově snaží – nejdříve samozřejmě ve francouzském historiografickém prostředí – převrstvit a vytlačit převládající důraz na národní dějiny, jejichž výklad je vždy zatížen dlouhodobými stereotypy, klišé a především zahleděností do sebe sama.

Zní to možná paradoxně, ale jeden ze základních problémů pro recepci „nového francouzského dějepisectví“ v českém, ale stejně tak i v polském a německém prostředí tkví právě v ukotvení těchto historiografií hluboko v národním 19. století. Německé dějepisectví bylo přinejmenším od tohoto století velmi úzce vázáno na stát a v národních dějinách se opakovaně hledala zvláštní cesta německých dějin, jež měla pozvednout jejich význam vůči dějinám ostatních národů. Tento etatistický přístup přetrval pád vilémovského Německa a nových, přitom však stále výrazně národních podob nabýval po všech zlomových okamžicích, druhou polovinu 20. století nevyjímaje.¹⁴ Rovněž v českém prostředí je obdobná etatistická vazba v odborném dějepisectví výrazně přítomna již od dob Františka Palackého – původně samozřejmě v podobě zemského patriotismu, od roku 1918 pak již v ryze státní podobě. Po roce 1948 vazba historiografie na stát a

¹³ Fernand Braudel před válkou *Středomoří* zamýšlet koncipovat jako dějiny vnitřní politiky španělského krále Filipa II. I když od své původní představy upustil, přesto nakonec jako třetí část knihy zařadil právě tuto kapitolu, jež bývá obecně považována za nejméně zdařilou.

¹⁴ Přesně na to upozornil OTTO GERHARD OEXLE, *Deutsche Mediävisten und französische Mittelalterforschung*, s. 116-117. Z nejnovějších prací věnovaných problematice politické a nacionální služebnosti německé historiografie srov. především KAREN SCHÖNWÄLDER, *Historiker und Politik. Geschichtswissenschaft im Nationalsozialismus*, Frankfurt am Main-New York 1992; URSLULY WOLF, *Litteris et Patriae. Das Janusgesicht des Historie*, Stuttgart 1996; *Deutsche Historiker im Nationalsozialismus*, hrsg. von WINFRIED SCHULZE, OTTO GERHARD OEXLE, Frankfurt am Main 1999; INGO HAAR, *Historiker im Nationalsozialismus. Deutsche Geschichtswissenschaft und der „Volkstumskampf“ im Osten*, Göttingen 2000.

především na jeho ideologii získala na síle¹⁵ a její výrazné působení je ve skutečnosti patrné dodnes.

Vedle těchto řeckně ideologických předpokladů recepci komparativně pojatého studia samozřejmě bránila omezená kapacita naší domácí historiografie, jež se v počtu historiků samozřejmě nemůže rovnat dějepisectví francouzskému, německému či polskému, o něž se nám zde jedná. Spolu s tím ale hrálo výraznou roli i přerušení každodenní vědecké komunikace přes železnou oponu a především nedostatečný přísun odborné literatury, včetně omezeného přístupu k ní pro několik málo vyvolených jedinců. V 70. a 80. letech se dokonce velmi výrazně prosadilo značně pokřivené vnímání pojmu metodologie. Tehdy, v „duchovní“ návaznosti na 50. léta, oficiální historiografie a její koryfeje zavrhnly veškeré dějepisectví, které bylo označeno jako nemarxistické. Řada historiků na to osobně doplatila, neboť jejich díla byla oznámkována revizionistická nebo strukturalistická.

Nezanedbatelná část historické obce se pod tímto systematickým tlakem normalizačního období uzavřela a odvrhnuvše teoretické uvažování se uchýlila k znovuoživení ryze faktografického dějepisectví. Na tomto poli teoretické uvažování zdánlivě nepotřebovala. Protože takovýto přístup přinesl své viditelné badatelské úspěchy a protože vedl ke snesitelnému modu *vivendi* s komunistickou mocí, stále více a více se začala prosazovat myšlenka, že veškeré teoretické uvažování a sledování nových metodologických inovací vlastně nevede k hlubšímu poznání (zde se české faktografické a narační dějepisectví vlastně začalo ukotvovat filozoficky a hlásalo teorii pravdivého poznání dějin na základě stále rozšířenějšího studia pramenů). Naopak jakékoli teoretické uvažování, značné části badatelů ale známe pouze ve vulgárně marxistické podobě, jež neměla s autentickým marxismem a živou teorií nic společného, bylo v skrytu a v hlavách označeno jako neúčinné – především v této skutečnosti spočívá jeden ze základních rozdílů mezi naší historiografií a např. historiografií polskou, kde se teoretický diskurz nikdy nepřerušil a kde k onomu návratu *ad fontes* v podobě historiografie vědomě rezignující na reflexi sebe sama nedošlo. Důsledkem této situace je dnes skutečnost, že stále ještě nemáme vytvořen adekvátní pojmoslovný aparát k termínům běžně užívaným v „novém dějepisectví“ a často tedy nejsem s to číst a

¹⁵ K problematice ideologizace dějin a jejich národní interpretaci v československé historiografii nejnověji srov. MACIEJ GÓRNY, *Miedzy Marksem a Palackým. Historiografia w komunistycznej Czechosłowacji*, Warszawa 2001 – k tomu srov. i kritické poznámky v recenzi Martina Nodla, *Soudobé dějiny* 9/2002, č. 1, s. 109-112.

především rozumět teoreticky pojímaným textům. V ojedinělých diskusích pak nezřídka dochází k jistému zmatení pojmů, způsobenému především zcela libovolným zacházením s teoretickým aparátem.

Zároveň si ale musíme uvědomit, že metodologická izolace 70. a 80. let se netýkala starší generace historiků středověku a raného novověku, kteří mohli – byť v omezených podmínkách – působit ve svém oboru a mezi jejichž studii najdeme práce, jež jsou „novou historiografií“, především tedy *Annales*, skutečně ovlivněny.¹⁶ Ona izolace, o jejíž míře je samozřejmě možné a nutné vést debatu, se podle mého názoru promítla v novém uzavírání se do hradby národních dějin a v rezignaci na srovnávací výzkumy a přístupy. Jako vše ale ani toto konstatování neplatí úplně, čehož je například dokladem zde zmíněná historická demografie, jež žila svým životem téměř za hranicí oficiální vědy, a do značné míry i bádání o české reformaci či o stavovské podobě předbělohorského státu, nově koncipované Josefem Válkou na počátku 70. let.

V kontrastu vůči normalizačnímu období proto z hlediska „uzavření se do hradby národních dějin“ proto považuji za důležitou diskusi o světových dějinách, kterou v roce 1965 na stránkách Československého časopisu historického otevřel

¹⁶ K tomu JOSEF VÁLKA, „*Nové dějepisectví*“ a české dějiny, s. 465-474. Poněkud polemicky vůči některým jeho příkladům recepce *Annales* v českém prostředí MARTIN NODL, *Kontinuita a diskontinuita české historické vědy*, s. 201-203. Dále srov. JAROSLAV MAREK, FRANTIŠEK ŠMAHEL, *Škola Annales v zrcadle českého dějepisectví*, s. 1-18. Ze spíše biografických úvah, které byly o francouzských historících hlásících se ke škole *Annales* v českém prostředí publikovány srov. PAVEL HIML, *Domenico Scandella a Carlo Ginzburg: kariéra jednoho mlynáře a jeho historika*, in: Carlo Ginzburg, Sýr a červi. Svět jednoho mlynáře kolem roku 1600, Praha 2000, s. 211-224; MARTIN NODL, *Georges Duby a středověká mentalita*, in: Georges Duby, Neděle u Bouvines. 27. červenec 1214, Praha 1997, s. 207-215; MICHAL SVATOŠ, *Jacques Le Goff a jeho intelektuálové středověku*, in: Jacques Le Goff, Intelektuálové ve středověku, Praha 1999, s. 145-149; FRANTIŠEK ŠMAHEL, *Jacques Le Goff a svět středověkých imaginací*, Praha 1998, in: Jacques Le Goff, Středověká imaginace, s. 319-327; TÝŽ, *Jean-Claude Schmitt, folklorní kultura a historická antropologie*, in: Jean-Claude Schmitt, Revenanti. Živí a mrtví ve středověké společnosti, Praha 2002, s. 257-268; JOSEF VÁLKA, *Nová historie středověku*, in: Georges Duby, Vznešení paní z 12. století, díl 1: Brno 1997, s. 113-122; DANIELA TINKOVÁ, „*Sváteční historik*“, *historik existence: Philippe Ariès*, in: Philippe Ariès, Dějiny smrti, díl 2, Praha 2000, s. 383-394.

František Graus. Zde samozřejmě nedovedeme odpovědět na otázku, zda svou úvahou *Světové dějiny a úkoly československé historiografie*¹⁷ Graus vyjadřoval pocit zhroucení zdánlivě pevného systému hodnot, o němž se na sklonku 40. let opíral, či zda v první řadě reagoval na dynamicky se rozvíjející západoevropský diskurz, v jehož odlesku již rozeznával kontury hluboké krize marxistické historiografie a historického vědomí vůbec, jak to formuloval o tři roky později?¹⁸ Ať už tomu bylo jakkoli, přičemž svou úlohu mohlo hrát i ryze pragmatická volání po světových dějinách sepsaných českými historiky, srovnatelné s dnes kupodivu velmi silnou společenskou objednávkou po dějinách jednotlivých států vyšlých z pera domácích dějepisců, za nejdůležitější považují skutečnost, že Graus ve svém programové textu opakovaně zdůrazňoval absenci jakýchkoli hodnotících kritérií a výkladů „domácích“ dějin, a tudíž faktickou bezobsažnost celé řady předkládaných interpretací, zrodem českého státu počínaje a Mnichovem konče: *„Nejde však jen o to, že určité etapy nebo zjevy našich dějin nejde vůbec vysvětlit bez přihlídnutí k širším souvislostem. Pojmy, s nimiž historik kteréhokoliv období pracuje, nejsou ani odvozené ani jen odvoditelné z českých nebo slovenských, ale pouze z obecných dějin. [...] Nemůže tudíž po mém soudu být sporu o tom, že pokus o zpracování světových dějin je pro nás nezbytností jak z hlediska obecně kulturního, tak i z hlediska úzce odborného. Není asi též možné, po všem, co jsem uvedl, argumentovat tím, že tento úkol může být splněn pouhým překladem nějakých obecných dějin cizích. Naznačené úkoly mohou být zvládnuty pouze tehdy, budou-li s to něco říci současnému československému čtenáři – a právě jemu.“*¹⁹ Na konci svého příspěvku Graus formuloval konkrétní představu, jež měla dát světovým dějinám podobu pětidílné kolektivní práce, rozčleněné do klasických chronologických oddílů: pravěk, starověk, středověk, novověk, současnost – tedy doba po roce 1914.²⁰ My dnes již víme, že z tohoto Grausova projektu nakonec zůstalo jen torzo – šedivá řada „obecných dějin“, jež přes proklamace konce 60. let

¹⁷ FRANTIŠEK GRAUS, *Světové dějiny a úkoly československé historiografie*, Československý časopis historický 13/1965, s. 521-528.

¹⁸ FRANTIŠEK GRAUS, *Současná krize našeho historického vědomí*, Československý časopis historický 16/1968, s. 485-504.

¹⁹ FRANTIŠEK GRAUS, *Světové dějiny a úkoly československé historiografie*, s. 526.

²⁰ Graus rovněž horlil proti zaměňování obecných dějin s encyklopedickými příručkami, jež mají pouze praktický účel. Na konci 60. let takovýto text představovalo *ABC světových dějin*, Praha 1967.

nakonec získala nejméně vhodnou podobu vysokoškolské učebnice, a po mém soudu spíše v negativní rovině vypovídá o míře českého začlenění se do evropského historiografického diskurzu. Ale nejen do něho. Položíme-li totiž vedle sebe Grausem proponované a již bez jeho většího vlivu realizované „obecné dějiny“ s obdobně koncipovanými obecnými dějinami z per polských historiků, pak je celkem na první pohled jasné, že na severovýchod od našich hranic bylo vědomí nutnosti opouštět národní dějiny a vnímat středověkou či novověkou civilizaci jako celek mnohem rozvinutější a v praxi nabývalo mnohem konkrétnějších podob.²¹ Pro pochopení celého problému je přitom velmi poučná i diskuse, která se na stránkách Československého časopisu historického po zveřejnění Grausovy úvahy rozběhla a do níž zasáhli Josef Macůrek,²² Pavel Oliva,²³ Oldřich Říha,²⁴ Ladislav Ulčák²⁵ a Jaroslav Marek. Z našeho dnešního hlediska jsou v této souvislosti důležitá úvaha Macůrkova, jež vyniká velkým rozhledem po syntetické literatuře, a polemické glosy Jaroslava Marka,²⁶ jenž přesně vystihl soudobé limity domácího dějepisectví a jenž měl zároveň před očima propracovanou představu dějin, srovnatelných s tehdy běžícími francouzskými a německými projekty, v nichž se prolínaly totální dějiny s rodící se historií civilizací a mentalit. K realizaci jeho představy, založené na rozsáhlé znalosti tehdejších syntetických prací, v němž Marek dokonce přesáhl i rozhled Grausův, ale bohužel nedošlo.

Jeden z velkých projektů dějin světa, jež v 50. a 60. letech po západní Evropě vznikaly, řídil i Fernand Braudel: pod názvem *Osudy světa – Destins du Monde* ho vydávalo pařížské nakladatelství Armand Colin. *Osudy světa*, stejně jako již zmíněné konkurenční *Velké civilizace* odrážely zvýšený zájem poválečné společnosti o historii a představovaly jednu z možností její popularizace, kterou

²¹ Zde mám na mysli například práci BENEDYKTA ZIENTARY, *Historia powszechna średniowiecza*, Warszawa 1970.

²² JOSEF MACŮREK, *K diskusi o nové československé „světové dějiny“*, Československý časopis historický 14/1966, s. 548-554.

²³ PAVEL OLIVA, *K přípravě světových dějin*, Československý časopis historický 14/1966, s. 66-69.

²⁴ OLDŘICH ŘÍHA, *O koncepci světových dějin*, Československý časopis historický 14/1966, s. 46-49.

²⁵ LADISLAV ULČÁK, *K metodice světových dějin*, Československý časopis historický 14/1966, s. 699-702.

²⁶ JAROSLAV MAREK, *Světové dějiny*, Československý časopis historický 13/1966, s. 214-222.

v 70. a 80. letech vystřídala nepřeborná řada prací o dějinách každodenního života, jež na západě učinila z historiografie společensky nejvlivnější humanitní vědu. Zde není důležité, že řada těchto prací je epigonsky napodobovala práce mistrů a z hlediska vývoje poznání nepřinášela nic nového. Rozhodující úlohu v bádání, z hlediska víry v hlubší a niternější poznání v 50. letech a na počátku následujícího desetiletí nepochybně hrály Braudelem propagované kvantitativně pojaté sériové výzkumy, jež se měly stát podkladem pro příští velké syntézy a pro totální dějiny. Jejich jednotícím prvkem byl důraz na studium sociálních dějin a v delším časovém období sledovatelných a kvantifikovatelných jevů (populační vývoj, ceny a mzdy, daňové zatížení). V tomto ohledu se francouzské bádání v 50. a 60. příliš neodlišovalo od německých *Sozialgeschichte*²⁷ a svůj výrazný ohlas našlo i v českém prostředí: ve slibně se rozvíjejících se výzkumech cen a mezd,²⁸ především pro 16.-18. století, v rozvoji historické demografie²⁹ a do značné míry i v sociálních analýzách předbělohorských velkostatků či českých a moravských měst 14.-16. století. Modelově je zde můžeme připomenout monografii Jaroslava Marka o městech 16. století,³⁰ jež vznikla pod přímých vlivem francouzského bádání,

²⁷ K jejich situaci v Německu 50. a 60. let nejnověji objevně THOMAS ETZEMÜLLER, *Sozialgeschichte als politische Geschichte. Werner Conze und die Neuorientierung der westdeutschen Geschichtswissenschaft nad 1945*, München 2001.

²⁸ Základní přehled bádání 60. let podávají VÁCLAV HUSA, JOSEF PETRÁŇ, *Mezinárodní studium dějin cen a mezd v 16. a 17. století*. Zápisky katedry československých dějin a archivního studia 6/1962, s. 7-26, 170, 174; JOSEF PETRÁŇ a kol, *Současný stav bádání o dějinách cen a mezd. (Přehled za období 1962-1971)*, Československý časopis historický 21/1973, s. 45-72. Zajímavé postřehy k rozvoji tohoto typu kvantitativního bádání v českém prostředí uvádí Eduard Maur v tomto sborníku.

²⁹ K tomu blíže stať Ludmily Fialové v tomto sborníku a vedle toho srov. PAVLA HORSKÁ, *Česká historická demografie*, Český časopis historický 89/1991, s. 519-532; EDUARD MAUR, *K problematice historické demografie*, in: *Historie a interdisciplinární výzkum*, (ed.) Bronislav Chocholáč, Brno 2001 (Časopis Matice moravské, Supplementum 1), s. 77-86.

³⁰ JAROSLAV MAREK, *Společenská struktura moravských královských měst v 15. a 16. století*, Praha 1965, kde jsou shrnuty výsledky celé řady jeho analytických studií.

Mezníkovy práce o pražském a brněnském patriciátu,³¹ Válkovu monografii o hospodářské politice předbělohorských velkostatků³² a především desítky speciálních studií věnovaných výše naznačeným problémům, jež zde nemá význam jmenovitě uvádět.

I když byl v našem prostředí samozřejmě zdůrazňován marxistický charakter těchto výzkumů, v metodice a interpretacích se od přelomu 50. a 60. let nijak výrazně nelišily od tehdy preferovaných kvantitativních výzkumů ve Francii a v západní části Německa. Na druhé straně je ale třeba podtrhnout, že domácí práce věnované venkovskému prostředí se vyvíjely ve dvou rovinách, přičemž z dnešního hlediska se jako přínosnější jeví pramenně bohaté příkladové studie, jež směřovaly k výzkumům sériové povahy. Vedle nich ale v 50. a 60. letech až příliš brzy vnikly tezevitě postavené syntetické práce, nahlížené makropohledem, jež se snažily skládat ideální, předem známou mozaiku. Jednotliviny z prostředí celých Čech ale většinou pouze reprezentovaly příklady ilustrativní povahy a nikoli ve Francii proponovanou *histoire totale*. Mám zde namysli Míkův³³ a Petráňův³⁴ *Poddaný lid*, Procházkovu *Poddanskou nemovitost*³⁵ a především druhý díl Grausových *Dějiny venkovského lidu*.³⁶ Přes zcela nepochybné přednosti této práce bylo ale její vyznění pro domácí diskuse o sociálních dějinách pozdního středověku spíše limitující a do budoucna především antikvující. Pokud pomineme neveřejnou polemiku vůči Františku Grausovi z pera Václava Vojtíška, která kritizovala v duchu pozitivismu 19. století především autorovu nekritickou, někdy až účelovou práci s prameny, pak se celá debata točila především kolem možností právně-

³¹ JAROSLAV MEZNÍK, *Brněnský patriciát a boje o vládu města ve 14. a 15. století*, Brno v minulosti a dnes 4/1962, s. 247-349; TÝŽ, *Praha před husitskou revolucí*, Praha 1990 (práce byla napsána již na konci 60. let).

³² JOSEF VÁLKA, *Hospodářská politika feudálního velkostatku na předbělohorské Moravě*, Praha 1962.

³³ ALOIS MÍKA, *Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století*, Praha 1960. K tomu srov. FRANTIŠEK MATĚJEK, *Feudální velkostatek a poddaný na Moravě s přihlédnutím k přilehlému území Slezska a Polska*, Praha 1959.

³⁴ JOSEF PETRÁŇ, *Poddaný lid v Čechách na prahu třicetileté války*, Praha 1964.

³⁵ VLADIMÍR PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*, Praha 1963.

³⁶ FRANTIŠEK GRAUS, *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské*, díl 2: *Dějiny venkovského lidu od poloviny 13. století do roku 1419*, Praha 1957.

historického výkladu středověkých dějin,³⁷ tedy zcela v duchu klasických německých Verfassungs- a Verwaltungsgeschichte. Přesně tak vypadá na počátku 60. let situace české historiografie na stránkách Československého časopisu historického, kde tato diskuse pozvolna doznívala. Vedle ní běžela i polemika o struktuře feudální renty, která rezonovala ještě na počátku 70. let.³⁸

U Františka Grause se musíme v této souvislosti zastavit ještě poněkud podrobněji. Pro naši debatu o vzájemném ovlivňování a či inspiracích francouzské historiografie a dějepisectví českého má totiž velký význam jeho disertační práce o pražské chudině, formulovaná ještě v atmosféře svobodného dějepisectví, a tudíž ne zcela odmítající domácí „buržoasní“ historiografii (tiskem vyšla v červnu 1949).³⁹ Právě v poválečném období se pozvolna začal v historiografickém diskurzu otvírat prostor pro bezejmenné sociální vrstvy, pro obyčejné lidi bez dějin a dokonce i pro osoby stojící na okraji středověké společnosti. Grausova práce, v západní Evropě až do počátku 60. let zcela neznámá, voněla novotou právě díky zvolenému tématu. Prostřednictvím účetního materiálu a především na základě městských knih evidujících drobné dluhy a zástavy se pokusil vykreslit hospodářské postavení chudiny v předhusitské Praze. Pomineme-li skutečnost, že se Graus s houževnatostí sobě vlastní snažil prokázat zhoršování hospodářských a sociálních poměrů městské chudiny v předhusitském období, tedy stav, jenž měl být v duchu marxistického výkladu husitství jedním z předpokladů zákonitého vypuknutí revoluce a jenž měl z pražské chudiny učinit hegemonu celého

³⁷ JIŘÍ KEJŘ, VLADIMÍR PROCHÁZKA, *Právněhistorické glosy k Dějinám venkovského lidu v Čechách v době předhusitské*, Právněhistorický sborník 5/1959, s. 291-320; FRANTIŠEK GRAUS, *O „právně historický“ výklad dějin středověku*, Československý časopis historický 8/1960, s. 162-175.

³⁸ BORIS TIMOFEJEVIČ RUBCOV, *K otázce některých zvláštností vývoje feudální renty v Čechách ve 14. a na počátku 15. století*, Československý časopis historický 8/1960, s. 856-863; TÝŽ, *Dopis redakci*, Československý časopis historický 9/1961, s. 927-928; TÝŽ, *Ještě o některých sporných otázkách agrárního vývoje v předhusitských Čechách*, Československý časopis historický 18/1970, s. 601-608; FRANTIŠEK GRAUS, *Vývoj feudální renty v Čechách v 14. a 15. století*, Československý časopis historický 7/1959, s. 301-303; ROSTISLAV NOVÝ, *Struktura feudální renty v předhusitských Čechách*, Československý časopis historický 9/1961, s. 60-74; ZDENĚK ŠIMEČEK, *O poddanských poměrech v nejjihnější oblasti Čech v období předhusitském*, Československý časopis historický 19/1971, s. 568-574.

³⁹ FRANTIŠEK GRAUS, *Chudina městská v době předhusitské*, Praha 1949.

„revolučního hnutí“, pak z hlediska budoucího bádání si zaslouží pozornost především autorovy sondy do každodenního života námezdních rukodělníků a služebného personálu. O deset let později se v Grausových stopách vydal Bronisław Geremek,⁴⁰ jenž proti tehdejšímu proudu francouzské historiografie⁴¹ podnikl výzkum nejnižších městských vrstev na pařížském materiálu 13. a 14. století.⁴² Na rozdíl od Františka Grause, jenž se stavěl velmi kriticky ke kvantitativním a kvantifikujícím výzkumům, což platí nejen pro jeho „chudinu“, ale i pro „venkovský lid“, Geremek plně využil tehdejších metodických podnětů a postupů uplatňovaných ve Francii a svými dvěma pracemi, jež byly vydány nejen polsky, ale velmi záhy i francouzsky, si otevřel dveře k vůdčím duchům třetí generace Annales. Jen na okraj si zde připomeňme, že i Grausova práce o pražské chudině měla ve svém důsledku na další bádání antikvující dopad. Grausův pojem chudina byl totiž ve své podstatě bezobsažný a sociálně neohraničený, neboť mezi jím pojímanou chudinou se vyskytují jak drobní řemeslníci, tovaryši či služky, tak lidé vykázání za hranice ctnostného křesťanského světa – Židé, prostitutky či tuláci. Takto sociálně velmi různorodý pojem chudiny v našem prostředí velmi hluboce v 60.-80. letech zakořenil a svou roli kupodivu hraje dodnes,⁴³ i když bádání o

⁴⁰ K jeho badatelskému vývoji alespoň v základní rovině MARTIN NODL, *Historik na okraji středověké společnosti*, in: Bronisław Geremek, *Slitování a šibenice*, Praha 1999, s. 250-262.

⁴¹ K tomu srov. Geremkovi i Dubyho postřehy v jejich rozhovoru – GEORGES DUBY, BRONISŁAW GEREMEK, *Wspólne pasje*, Warszawa 1995.

⁴² BRONISŁAW GEREMEK, *Najemna sila robocza w rzemiosle Paryża 13-15 w. Studium o średniowiecznym rynku sily roboczej*, Warszawa 1962 (francouzsky v roce 1968, italsky v roce 1975); TÝŽ, *Ludzie marginesu w średniowiecznym Paryżu*, Warszawa 1970 (francouzsky 1976, italsky 1987). Do této série publikací patří i v poněkud odlehčeném tónu napsaná kniha *Życie codzienne w Paryżu Franciszka Villona*, Warszawa 1972 (italsky 1990). Naopak v teoretické rovině Geremek problematiku lidí na okraji společnosti vymezil v dodnes cenné studii *Criminalité, vagabondage, paupérisme: la marginalité à l'auge des temps modernes*, *Revue d'histoire moderne et contemporaine* 21/1974, s. 337-375. K tomu srov. opět programovou úvahu *Cyganie w Europie średniowiecznej i nowożytnej*, *Przegląd historyczny* 75/1984, s. 569-596.

⁴³ Zde mám na mysli přežívání stereotypů Grausova myšlení u Josefa Macka, jenž antikvoval staré překonané pojetí jak ve studii příznačně publikované ve sborníku posmrtně dedikovaném Františku Grausovi: JOSEF MACEK, *Die sozialen Randgruppen in den böhmischen Städten in der Jagellonenepoche 1471-1526*, in:

marginálních skupinách se vydalo poněkud jinou cestou a i sám Graus své pojetí z konce 40. let o více než tři desetiletí později do určité míry zrevidoval.⁴⁴

Ačkoli může být František Graus zcela nepochybně považován za historika, jenž se nechával v 60. letech francouzskou historiografií inspirovat z českých badatelů největší měrou, jenž udržoval čilé osobní styky s francouzskými historiky a jenž pronikl i na stránky *Annales*,⁴⁵ přesto jeho osoba netvořila výrazné „symbolické centrum“, abychom použil vcelku případný termín Miloše Havelky,⁴⁶ srovnatelné s třemi symbolickými centry koexistujícími v polském prostředí. Ostatně František Graus byl hlediska publikování na stránkách *Annales* 60. let v českém prostředí výjimkou.⁴⁷

Spannungen und Widersprüche. Gedenkschrift für František Graus, Sigmaringen 1992, s. 191-201; TÝŽ, *Die sozialen Unterschichten in den böhmischen Dörfern in den Jagellonzeit (1471-1526)*, in: Biedni i bogaci. Studia z dziejów społeczeństwa i kultury ofiarowane Bronisławowi Geremekowi, Warszawa 1992, s. 47-53. O poněkud vyváženější pohled se v českém prostředí několikrát pokusil FRANTIŠEK ŠMAHEL, naposledy v eseji „*Lidé na okraji*“ *pozdněstředověké společnosti*, in: *Člověk českého středověku*, (edd.) Martin Nodl, František Šmahel, Praha 2002, s. 460-481. Prozatím ale marginální skupiny a lidé na okraji společnosti netvoří v české historiografii, na rozdíl například od dějepisectví polského, propracovávané a dlouhodobě studované badatelské téma.

⁴⁴ FRANTIŠEK GRAUS, *Randgruppen der städtischen Gesellschaft im Spätmittelalter*, *Zeitschrift für historische Forschung* 8/1981, s. 385-437. K tomu ale srov. polemické a metodicky mnohem propracovanější úvahy WOLFANGA HARTUNGA, *Gesellschaftliche Randgruppen im Spätmittelalter. Phänomen und Begriff*, in: *Städtische Randgruppen und Minderheiten*, hrsg. von Bernhard Kirchgässner, Fritz Reuter, Sigmaringen 1986 (*Stadt in der Geschichte* 13), s. 49-114. Graus se k problematice lidí na okraji společnosti vrátil ve své poslední velké práci *Pest – Geißler – Judenmorden. Das 14. Jahrhundert als Krisenzeit*, Göttingen 1994, a to především v kapitole věnované židovským pogromům (s. 155-390).

⁴⁵ FRANTIŠEK GRAUS, *Pauvres des villes et pauvres des campagnes*, *Annales E. S. C.* 16/1961, s. 1053-1065; TÝŽ, *Autour de la peste noire au XIVe siècle en Bohême*, *Annales E. S. C.* 18/1963, s. 720-724.

⁴⁶ MILOŠ HAVELKA, *Dějiny a smysl. Obsahy, akcenty a posuny „české otázky“ 1895-1989*, Praha 2002, s. 6-43.

⁴⁷ Základní srovnávací statistiku počtu autorů, příspěvků a recenzovaných prací historiků z východní Evropy pro *Annales* z let 1949-1968 podává KRYSZTOF POMIAN, *Impact of the Annales School in Eastern Europe*, *Review. A Journal of*

V institucionální rovině hrál v Polsku nejdůležitější úlohu varšavský *Instytut historii kultury materialnej PAN*, v rovině osobní již zmíněný Bronisław Geremek a v ještě větší míře Witold Kula. Pro pochopení významu Kulovy osobnosti je třeba si uvědomit, že polská poválečná situace byla ve srovnání s Československem dosti odlišná, přinejmenším z hlediska kontinuity marxistické historiografie s historiografií předválečnou – a to jak v personální rovině, tak z hlediska metodologických přístupů. Již ve 30. let se zde zformovala velmi vlivná škola hospodářských a sociálních dějin, profilovaná kolem časopisu *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*, vydávaného od roku 1931 (jím předcházela Bujakem redigovaný sborník *Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych*). Jeho zakladatelé, Frantyszek Bujak⁴⁸ a Jan Rutkowski,⁴⁹ oba etablovaní v předválečných politických elitách, udržovali velmi těsné vztahy s francouzskou historiografií, především Markem Blochem. I po válce Bujak a Rutkowski pokračovali s redigováním časopisu a i po jejich smrti vycházely reedice jejich prací či dokonce obsáhlá souborná vydání nejvýznačnějších studií. Witold Kula⁵⁰ sice nebyl žákem ani jednoho z nich, ale přes svého tutora Stanisława Arnolda měl k lvovské škole hospodářských a sociálních dějin velmi blízko. Arnold i Kula se po válce profilovali jako marxističtí historici, avšak v Kulově případě jeho marxismus nikdy nenabyl dogmatické podoby. V souvislosti s naším tématem stojí za povšimnutí

the Fernand Braudel Center for the Study of Economies, Historical Systems and Civilizations 1/1978, s. 101-118.

⁴⁸ K jeho osob srov. úvodní studii ke knize FRANTYSZEK BUJAK, *Wybór pism*, díl 1: *Nauka, społeczeństwo, historia*, Warszawa 1996, kterou napsala Helena Madurowicz-Urbańska.

⁴⁹ K jeho osob srov. úvodní studii ke knize JAN RUTKOWSKI, *Wokół teorii ustroju feudalnego - prace historyczne*, Warszawa 1982, kterou napsal Jerzy Topolski.

⁵⁰ Ke Kulově osobnosti nejnověji JACEK KOCHANOWICZ, *Teoria ekonomiczna ustroju feudalnego w oczach krytyków*, in: Witold Kula, *Rozwój gospodarczy Polski XVI-XVIII w.*, Warszawa 1993, s. 247-271. V této studii Kochanowicz detailně zachytil diskuse, které západní historiografie o Kulově knize vedla. Dále srov. sborník *Dziedzictwo Witolda Kuli*, Warszawa 1990, s detailní Kulovou bibliografií; GRZEGORZ ZAWISTOWSKI, *Historiografia jako social science w teorii i praktyce badawczej Witolda Kuli*, *Res historica. Historia, metodologia, współczesność* 6/1998, s. 167-180. Zde pouze upozorníme na to, že na stránkách Československého časopisu historického se v hlavní Kulovy práce v 50. a 60. letech nerecenzovaly ani nijak zásadně nediskutovaly.

skutečnost, že Kula byl jedním z prvních, do polemizovali s Braudelovým pojetím dlouhého trvání, a to dokonce na stránkách *Annales*.⁵¹ Největšího ohlasu se ale dostalo jeho práci, jež bývá považována jak za jeden z možných konceptů dlouhého trvání, tak svým způsobem i za příklad totálních dějin v duchu 60. let: *Teoria ekonomiczna ustroju feudalnego. Próba modelu*.⁵² Kulovy práce, povětšinou výsostně teoretické a modelově pojaté, přitom vždycky stály na pomezí mezi historií a sociologií. Na západě byly v 60. a ještě v 70. letech přitažlivé především z toho důvodu, že reprezentovaly neortodoxní marxistický diskurz o sociálních dějinách, podobně jako studie Bronisława Geremka či Mariana Małowista, a dávaly podněty ke konceptualizaci dějin v braudelovském duchu. Celou řadu ohlasů Kulových úvah ze 60. letech ostatně můžeme nalézt i v Braudelově druhé velké práci, v pokusu o totální dějiny 15.-18. století, jež má sice v názvu pojem materiální kultura, avšak na tisících stránkách této bohužel poněkud pozdně dokončené trilogie se obsáhle a z různých úhlů pohledu řeší rovněž problémy geneze kapitalismu, vztahu center a periferií a transferu kulturních i sociálních idejí.⁵³

Od teorií o různých historických časech či od materiálově cenných příkladových studií ale v Polsku vedla kupodivu stejně dlouhá cesta jako v českém a moravském prostředí k totální historii, ke komplexní analýze určitého regionu či sociálního prostředí. Abych byl konkrétní, mám zde namysli skutečnost, že ani v jedné z těchto zemí nevznikla práce srovnatelná se *Sedláky z Languedoku* (1966) Emmanuela Le Roy Ladurie,⁵⁴ kterou na stránkách Československého časopisu historického téměř v superlativech hodnotil jinak velmi kritický Graus.⁵⁵ Le Roy

⁵¹ WITOLD KULA, *Histoire et économie: la longue durée*, *Annales E. S. C.* 1960, s. 294-313.

⁵² WITOLD KULA, *Teoria ekonomiczna ustroju feudalnego. Próba modelu*, Warszawa 1962. Italský a francouzský překlad vyšly současně v roce 1970 (francouzský s předmluvou Fernanda Braudela), španělský roku 1974, anglický v roce 1976 a portugalský roku 1979.

⁵³ FERNAND BRAUDEL, *Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVe-XVIIIe siècle*, Paris 1979 – polský překlad vyšel v roce 1992, německý 1985-1986 (původní varianta prvního dílu této knihy, vydaná francouzsky v roce v roce 1967 byla přeložena do němčiny již v roce 1971).

⁵⁴ EMMANUELA LE ROY LADURIE, *Les paysans de Languedoc*, Paris 1966 – polský překlad neexistuje, německý vyšel ve zkráceném znění roku 1982.

⁵⁵ Československý časopis historický 16/1968, s. 734-736.

Ladurie se v *Sedlácích z Languedoku* pokusil zachytit všechny pramenně doložitelné stránky života venkovského obyvatelstva v horizontu let 1500-1700, přičemž rozlišoval jevy dlouhodobé, tedy antropologické konstanty, a jevy proměnlivé, ať již v krátkém čase či v delších trendech. Charakteristické přitom je, že Ladurie spojuje demografické trendy s vývojem cen a mezd, tedy s ryze sociálními aspekty, přičemž se na základě kvantitativních výzkumů snaží ozřejmit jejich vzájemnou spojitost – pro 17. století se pak soustředil na proměny velikosti usedlostí, placení renty a výnosnosti půdy, v korelaci s proměnami výše mezd nádeníků a venkovských řemeslníků. Ladurie v *Sedlácích z Languedoku* rovněž pracuje s tehdy zcela s novým, později spíše módním a nakonec především marxistickým dějepisectvím dogmaticky hájeným konceptem krize 17. století, přičemž většinu kvantifikovatelných jevů srovnává se stavem před krizí a po jejím odeznění. Spolu s tím ale klade velký důraz i na meze či strop možností vývoje dané společnosti, dispozic, který vývoj brzdí či odchylují, přičemž jejich povaha není ryze ekonomická, nýbrž v mnoha aspektech sociokulturní – tradice a mentality svým způsobem znemožňují nástup změn. Pokud by Ladurie zůstal pouze u totálních sociálních dějin, jeho práce by ve skutečnosti asi příliš nevybočila ze série podobných studií. Ladurie však vedle sociálních dějin věnoval stejně velkou pozornost i geografickému prostředí v braudelovském duchu a především venkovské mentalitě, tedy problému, k němuž se později vrátí a který na základě předem jasně promyšleného konceptu propracuje v *Montaillou*. Jen na okraj zde připomeňme že *Sedláci z Languedoku* se od *Montaillou* liší i celkovou strukturou práce a především čtenářskou přitažlivostí – *Montaillou* se čte jedním dechem, kdežto *Sedláci z Languedoku* jsou občas až příliš hutným textem, přetíženým statistickými údaji. Od soudobých analýz sociálních poměrů venkova 16. a 17. století se Le Roy Ladurie tedy velmi výrazně liší v tom, že stejnou váhu jako sociální a hospodářské dějiny v jeho totálním pohledu hrají religiozita a lidová kultura, jejichž podoba je zcela nezávislá na velkých politických dějinách. V českém ani v polském prostředí bohužel nikdo z historiků v 60. letech nedokázal práh ryzích hospodářských a sociálních dějin překročit a nezačal se na venkovskou či na městskou společnost dívat i očima antropologa. *Sedláci z Languedoku* v až krystalické formě svědčí o tom, že na konci 60. let nastal skutečně výrazný metodologický obrat v sociálních dějinách, který naše historiografie kvůli svému normalizačnímu uzavření se do sebe jen velmi tápavě zachytávala. Podobně tomu

bylo i v polském prostředí, snad s jedinou výjimkou, kterou představují antropologické práce Ludwika Stommy pro polský venkov 19. století.⁵⁶

Z obecnějšího hlediska se v souvislosti s *histoire totale*, jak se ji v praxi pokusil realizovat Le Roy Ladurie, nabízí pro někoho možná překvapivá úvaha. Netkví právě v protnutí demografických a sociálních analýz s antropologicky a socio-kulturně laděnými interpretacemi podstata mikrohistorického uvažování,⁵⁷ jež se nakonec stalo v proklamativní rovině protipólem – ve skutečnosti protipólem spíše pomyslným – k totálním dějinám, jak nad nimi uvažoval Marc Bloch. Zde samozřejmě nemám na mysli dnes již klasické mikrohistorické práce Carlo Ginzburga,⁵⁸ Giovanni Leviho,⁵⁹ Stevena Ozmenta,⁶⁰ Wolfganga Behringera,⁶¹ Alaina Corbina⁶² či Natalie Zemon Davisové,⁶³ i když *Návrat Martina Guerra* začíná klasickou analýzou sociálních poměrů v Martinově vesnici, nýbrž studie

⁵⁶ LUDWIK STOMMA, *Antropologia kultury wsi polskiej XIX wieku*, Warszawa 1986.

⁵⁷ K mikrohistorii naposledy souhrnně EWA DOMAŃSKA, *Mikrohistorie: spotkania w międzyświatach*, Poznań 1999. Dále srov. *Mikrogeschichte, Makrogeschichte: komplementär oder inkommensurabel?*, hrsg. von MAURIZIO GRIBAUDI, GIOVANNI LEVI, CHARLES TILLY, Göttingen 1998. Zajímavé postřehy obsahuje i úvaha jednoho ze „zakladatelů“ mikrohistorie: CARLO GINZBURG, „Mikro-Histoire“. *Zwei oder drie Dinge, die ich von ihr weiß*, *Historische Anthropologie* 1/1993, s. 162-192. K tomu i HANS MEDICK, *Mikro-Historie*, in: *Sozialgeschichte, Alltagsgeschichte, Mikro-Historie*, hrsg. von WINFRIED SCHULZE, Göttingen 1994, s. 40-53; Pouze ne demografické aspekty a na kvantitativně pojaté výzkumy omezil své pojetí „mikrohistorie“ JOSEF GRULICH, *Zkoumání „maličkostí“*. (*Okolnosti vzniku a významu mikrohistorie*), *Český časopis historický* 99/2001, s. 519-547, což je ale přístup velmi zavádějící.

⁵⁸ CARLO GINZBURG, *Il formaggio e i vermi: il cosmo di un mugnaio de '500*, Torino 1976

⁵⁹ GIOVANNI LEVI, *L'eredita immateriale: carriera di un esorcista nel Piemonte del Seicento*, Torino 1985.

⁶⁰ STEVEN E. OZMENT, *The bürgermeister's daughter: scandal in a sixteenth-century German town*, New York 1996.

⁶¹ WOLFGANG BEHRINGER, *Chonrad Stöckhlin und die Nachtschar. Eine Geschichte aus der frühen Neuzeit*, München 1994.

⁶² ALAIN CORBIN, *Le monde retrouvé de Louis-François Pinagot. Sur les traces d'un inconnu (1798-1876)*, Paris 1998.

⁶³ NATALIE ZEMON DAVIS, *The return of Martin Guerre*, Cambridge (Mass.) 1983.

Hanse Medicka⁶⁴ nebo Jürgena Schlumboma,⁶⁵ pro středověk – samozřejmě s menší možností totální mikroanalýzy konkrétní městské společnosti – Arlette Higounet-Nadalové, Ambrose Raftise, Heinricha Rüthinga či Anthonyho Molha.⁶⁶ Po mém soudu bychom totiž ve skutečnosti měl mluvit o dvou konceptech mikrohistorie, přičemž ten, o nějž nám jde v této souvislosti, má výrazně prosopografický rozměr. Je v něm mnoho ze sociálních dějin 60. let, které věřily na kvantitativní interpretace, ale vedle nepřesné řady přesných čísel analyzují i problémy známé z kulturní antropologie a konceptu kolektivních mentalit. *Histoire totale* se v nich promítá především ve smyslu vytěžení všech dostupných pramenů a v teritoriální a časové uzavřenosti studovaného prostředí, v němž je možné studovat dlouhodobě jen pozvolna se měnící jevy, které se povětšinou vztahují k sociálnímu jednání v rámci rodiny, sousedské komunity či venkovské a městské obce. Jedinci jako „mikrostruktury“ zde nehrají tak důležitou úlohu, jak ve výše uvedených klasických mikrohistorických studiích, ale chování desítek či stovek jedinců vede k vytváření kolektivních biografií, jež sice nejsou tak barvitě, ale na druhé mají mnohem blíže k sociální reprezentativnosti než svět Martina Guerra, Chonrada Stöckhлина či mlynáře Domenica Scandelly. Jaksi uprostřed těchto dvou nikoli protichůdných, nýbrž v mnohém navzájem se doplňujících přístupů stojí po mém soudu dvě Ladurieho knihy – *Montaillou* a *Masopoust v Romansu*. a z novější doby „velký masakr koček“ Roberta Darntna.⁶⁷

Mikrohistorie tedy zdaleka není pouhým módním výstřelkem posledních několika let, ale právě naopak má své hluboké kořeny, na první pohled možná ne zcela zřetelné v sociálních dějinách a v *histoire totale* 60. let. Nic na tom nemění

⁶⁴ HANS MEDICK, *Weben und Überlegen in Laichingen 1650-1900: Lokalgeschichte asl Allgemeine Geschichte*, Göttingen 1996.

⁶⁵ JÜRGEN SCHLUMBOHM, *Lebensläufe, Familien, Höfe. Die Bauern und Eigentumslosen des Osnabrückschen Kirchspiel Belm in proto-industrieller Zeit 1650-1860*, Göttingen 1994.

⁶⁶ ARLETTE HIGOUNET-NADAL, *Périgueux aux XIVe et XVe siècles. Étude du démographie historique*, Bordeaux 1978; AMBROSE RAFTIS, *A Small Town in Late Medieval England: Godmanchester 1278-1400*, Toronto 1982; HEINRICH RÜTHING, *Höxter um 1500. Analyse einer Stadtgesellschaft*, Paderborn 1986; ANTHONY MOLHO, *Marriage Alliance in Late Medieval Florence*, Cambridge 1994.

⁶⁷ ROBERT DARNTON, *The great cat massacre and other episodes in French cultural history*, London 1988.

skutečnost, že se velmi často vůči nim negativně vymezovala a dokonce se od nich i okázale distancovala. Pro téma naší diskuse je přitom důležité si uvědomit, že přerod konceptu dlouhého trvání a totálních dějin v mikrohistorii představuje jednu z podob proměn historiografického diskurzu, jenž v českém, stejně jako v polském prostředí po mém soudu nenašel prakticky žádný ohlas. Nejnovější pokusy, jež se k mikrodějinám hlásí, jsou ve své podstatě pouze přebíráním exkluzivních, dobře prodejných značek, bez ukotvení v souřadnicích mikrohistorického diskurzu – z české literatury zde mám na mysli Petrářovy Ouběnice,⁶⁸ v jejichž původní podobě ze 70. let slovo mikrohistorie samozřejmě nepadne, a z polských prací například nedávno vydané „mikrogeschichte“ Marty Piberové, věnované vsi Służew ležící v poznaňské diecézi.⁶⁹

MATERIÁLNÍ KULTURA A MENTALITY

Předchozí úvahy, u jejichž počátků stála Grausovo vystižné hodnocení přelomového významu *Sedláků z Languedoku*, stejně jako jeho o rok mladší pozitivní hodnocení studií Roberta Mandroua o lidové zbožnosti, mentalitě a čarodějnictví ve Francii raného novověku,⁷⁰ měly mimo jiné ukázat, že přinejmenším od 60. let je velmi obtížně mluvit odděleně o některém ze tří konceptů, jimiž se zde zaobíráme. Především do studií inspirovaných tezí o

⁶⁸ Původní text Josef Petrář publikoval pod názvem *Ouběnice, středověká ves na Podblanicku*, Sborník vlastivědných prací Podblanicka 18/1977, s. 205-251. Naopak v přepracované a rozšířené nové verzi už v podtitulu slovo mikrohistorie najdeme – srov. JOSEF PETRÁŘ, *Příběh Ouběnic. Mikrohistorie české vesnice*, Praha 2001.

⁶⁹ MARTA PIBER, *Służew średniowieczny. Dzieje parafii i wsi Służew w ziemi warszawskiej*, Warszawa 2001.

⁷⁰ Srov. úvahu FRANTIŠKA GRAUSE, *Hon na Čarodějnice*, Československý časopis historický 17/1969, s. 190-195, nad knihou ROBERTA MANDROUA, *Magistrats et sorciers en France au XVIIe siècle. Analyse de psychologie historique*, Paris 1968, v níž se ale promítá i Grausův pocit z nezdařeného Pražského jara a z nastupující normalizace. Z tohoto důvodu se mi zdá, že si Graus knihu Roberta Mandroua vybral ke své úvaze účelově, stejně jako tomu bylo v případě knihy KARLA FERDINANDA WERNERA, *Das NS-Geschichtsbild und die deutsche Geschichtswissenschaft*, Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz 1967 – srov. FRANTIŠEK GRAUS, *Nacismus a německá historiografie*, Československý časopis historický 16/1968, s. 215-219.

dlouhém trvání a o odlišně plynoucích historických časech totiž začal již od 60. let mohutně prosakovat koncept kolektivních mentalit a reprezentací.

Na tomto místě samozřejmě nemá smysl v teoretické rovině rozebírat různá pojetí dějin mentalit. Pro naše účely si musíme vystačit s lakonickým konstatováním, že v předválečném období Annales nehrály dějiny mentalit nijak výraznou úlohu. Již jsme se zmínil o tom, že *Králové divotvůrci* jako klasická iniciační práce věnovaná problematice kolektivních představ ve středověku se z historiografického diskurzu vytratila. Spolu s tím si musíme i uvědomit, že pro problematiku mentalit neměl příliš velké pochopení ani Blochův souputník Lucien Febvre, i když jak ve své rané práci o Lutherovi,⁷¹ tak především v *Problémech bezvěrectví v 16. století: Rabelaisova zbožnost*⁷² z roku 1942 otevřel témata zbožnosti, pověr, magie a bezvěrectví, jež budou od 60. let hrát ve francouzské historiografii výraznou a můžeme říct i profilující úlohu. S nástupem Fernanda Braudela se ale záhy prosadil již zmíněný badatelský směr, jehož podstatou byly především kvantitativní metody. Braudel, jenž přikládal velký význam determinovanosti dějinného vývoje přírodními a materiálními podmínkami života, se na rozdíl od imaginativního výzkumu proměn lidského vědomí a myšlení klonil vahou celé své osobnosti k bádání o materiální kultuře a především o jejím dopadu na vývoj středověké a raně novověké společnosti a civilizace. K zásadnímu obratu, de facto však spíše k návratu k dějinám mentalit v blochovském duchu, dochází až prosazením se třetí, z hlediska nového francouzského dějepisectví nejvýraznější generace Annales, která z vlivné a ve Francii již plně etablované školy učinila od sklonku 60. let dominantní metodologický směr, jenž je možné buď recipovat, nebo s ním ostře polemizovat, avšak v žádném případě ho nejde přehlížet, jak se u nás v 70. a 80. letech nejednou dělo. Mezi nejvýraznější osobnosti třetí generace bezpochyby patří Emmanuel Le Roy Ladurie,⁷³ Georges Duby⁷⁴ a Jacques Le

⁷¹ LUCIEN FEBVRE, *Un destin: Martin Luther*, Paris 1928.

⁷² LUCIEN FEBVRE, *Le problème de l'incroyance au XVIe siècle: la religion de Rabelais*, Paris 1942.

⁷³ EMMANUEL LE ROY LADURIE, *Montaillou, village occitan de 1294 à 1324*, Paris 1975 – polský překlad vyšel v roce 1988, německý v roce 1980; TÝŽ, *Le carnaval de Romans: de la Chandeleur au mercredi des Cendres 1579-1580*, Paris 1979 – polský překlad nevyšel, německý byl vydán v roce 1982.

⁷⁴ GEORGES DUBY, *La Dimanche de Bouvines. 27 juillet 1214*, Gallimard 1973 – polský překlad vyšel v roce 1988, německý rovněž v roce 1988; TÝŽ, *Les Trois Ordres ou l'imaginaire du féodalisme*, Gallimard 1978 – polský překlad neexistuje,

Goff,⁷⁵ zcela samostatné a respektované postavení si vedle nich ale vydobyly i tak rozdílné osobnosti jako Michel Foucault,⁷⁶ Philippe Ariès⁷⁷ či Jean Delumeau.⁷⁸ Pro recepci *Annales* v českém prostředí je ale důležité si v souvislosti s těmito jmény uvědomit dvě základní skutečnosti. Až na výjimky totiž vydávají své stěžejní práce až po roce 1970, přičemž velmi záhy je většina z nich přeložena do dalších světových jazyků. Právě jejich dostupnost širšímu než pouze frankofonnímu historiografickému prostředí bezpochyby výrazně přispěla k rozšíření vlivu *Annales* za hranice románského světa. Velmi zřetelně to platí obě historiografie, německou a polskou, o jejichž letmé srovnávání se situací v Československu se zde pokoušíme, přičemž v Polsku se mohutná překladatelská vlna, finančně podporovaná francouzskými ministerstvem zahraničí, objevuje se srovnání s Německem⁷⁹ povětšinou s několikaletým zpožděním. Ono známe vyzařování

německý byl vydán v roce 1981.

⁷⁵ JACQUES LE GOFF, *Les intellectuels au Moyen Âge*, Paris 1957 – polský překlad vyšel v roce 1966, německý 1985; TÝŽ, *La naissance du Purgatoire*, Paris 1981 – polský překlad vyšel až v roce 1997, německý roku 1984; TÝŽ, *Pour un autre Moyen Age*, Paris 1977 – polský překlad neexistuje, německý z roku 1984; *La Nouvelle histoire*, (ed.) JACQUES LE GOFF, Paris 1978 – polský překlad neexistuje, německý je z roku 1990; TÝŽ, *L'imaginaire médiéval: essais*, Paris 1985 – polský překlad vyšel až v roce 2000, německý 1990.

⁷⁶ MICHEL FOUCAULT, *Histoire de la folie a l'age classique: Folie et déraison*, Paris 1961 – polský překlad vyšel v roce 1987, německý 1969; TÝŽ, *Naissance de la clinique : Une archéologie du regard médical*, Paris 1963 – polský překlad vyšel až v roce 1999, německý 1973; *L'archéologie du savoir*, Paris 1969 – polský překlad vyšel v roce 1977, německý 1973; TÝŽ, *Surveiller et punir : naissance de la prison*, Paris 1975 – polský překlad vyšel až v roce 1993, německý 1976.

⁷⁷ PHILIPPE ARIÈS, *L'enfant la vie familiale sous l'ancien régime*, Paris 1960 – polský překlad vyšel až roku 1995, německý 1975; TÝŽ, *L'Homme devant la mort*, Paris 1977 – polský překlad vyšel v roce 1989, německý 1980.

⁷⁸ JEAN DELUMEAU, *Naissance et affirmation de la réforme*, Paris 1965 – polský překlad vyšel v roce 1986, německý neexistuje; TÝŽ, *Le catholicisme entre Luther et Voltaire*, Paris 1971 – polský překlad vyšel v roce 1986, německý neexistuje; TÝŽ, *La peur en Occident (XIVe -XVIIIe siècles): une cité assiégée*, Paris 1978 – polský překlad vyšel v roce 1986, německý roku 1985.

⁷⁹ Podobně jako v Čechách 90. let mělo i v Německu o dvacet let dříve překládání stěžejních děl francouzské historiografie své „řemeslné“ problémy. Detailně na ně upozornil například KLAUS SCHREINER, *Von der Schwierigkeit, mittelalterliche Mentalitäten kenntlich und verständlich zu machen. Bemerkungen zu Dubys „Ziet*

francouzské nové historiografie do Čech prostřednictvím polských překladů je tedy až jevem druhé poloviny 80. let.

V případě výzkumů středověké a raně novověké materiální kultury v českém prostředí probíhal v 60. letech svým způsobem paralelní vývoj jako ve Francii či v sousedním Polsku. Zde můžeme nechat stranou otázku, zda důraz na hmotné předměty skutečně přispěl k hlubšímu poznání předmoderní kultury a společnosti, protože tím bychom naše úvahy směřovaly zcela jiným směrem než se zde pokoušíme. V českém prostředí se zájem badatelů soustředil především na venkovské prostředí a práce Václava Husy⁸⁰ či Josefa Petráně⁸¹ ze 60. a 70. let jistě představují jednu ze zásadních inovací, jež československé dějepisectví v této době prodělávalo. Na druhé straně se mi ale zdá, že velmi solidní *Dějiny hmotné kultury*, jejichž středověká část vyšla v polovině 80. let,⁸² zůstaly do značné míry věrny konceptu materiální kultury a za práci inspirovanou třetí generací *Annales* bych ji na rozdíl od Josefa Války nepovažoval – to nemění nic na skutečnosti, že patří k jednomu z vrcholů domácí historiografie v normalizačním dvacetiletí.

Pouze na okraj budiž v této souvislosti připomenuto, že česká a moravská středověká archeologie prodělala zásadní obrat od statického popisu směrem k antropologicky pojatým interpretacím až na přelomu 70. a 80. let, a to zcela jistě právě pod vlivem francouzských výzkumů o dějinách mentalit, a nikoli tedy v přímé návaznosti na starší koncept dějin materiální či hmotné kultury. Klasickým příkladem obratu archeologického diskurzu je na počátku 90. let vydaná kniha Zdeňka Smetánky *Legenda o Ostojovi*,⁸³ jež představuje jeden z mála hmatatelných příkladů skutečně propracované recepce *Annales* v podobě, jež v západní Evropě vykrytalizovala po roce 1970. Ve své zárodečné fázi je ale tento obrat patrný již o několik let dříve, především v úvaze nad francouzským vydáním Ladurieho *Montaillou*, kterou na stránky normalizačně sterilního Československého časopisu

der Kathedralen“ und „Drei Ordnungen“ für deutschsprachige Leser, Archiv für Kulturgeschichte 68/1986, s. 217-213.

⁸⁰ VÁCLAV HUSA, JOSEF PETRÁŇ, ALENA ŠUBRTOVÁ, *Homo faber. Pracovní motivy ve starých vyobrazeních*, Praha 1967.

⁸¹ JOSEF PETRÁŇ, *Zemědělská výroba v Čechách v druhé polovině 16. a počátkem 17. století*, Praha 1963.

⁸² JOSEF PETRÁŇ (ed.) *Dějiny hmotné kultury*, díl 1/1-2, Praha 1985.

⁸³ ZDENĚK SMETÁNKA, *Legenda o Ostojovi. Archeologie obyčejného života v raně středověkých Čechách*, Praha 1992.

historického „vpašovali“ právě archeologové.⁸⁴

Polští historici byly oproti českému bádání již od počátku 50. let ve výhodě díky tomu, že zde pod vedením Aleksandra Gieysztora vznikl interdisciplinárně koncipovaný akademický ústav, o jehož existenci francouzští historikové ve 30. letech jen snili a jenž svým pojetím zapadal do Braudelem pojímaných dějin hmotné kultury. V jedné instituci, ve varšavském IHKM PAN, jenž měl po celém Polsku celou řadu poboček, začali společně pracovat archeologové, etnografové a historici. Nově založený ústavní časopis, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, se již od roku 1953 stal výstavní skříní polských výzkumů o materiální kultuře předmoderní společnosti.⁸⁵ Vedoucím redaktorem se stal v Polsku všeobecně uznávaný Aleksander Gieysztor, jenž měl velmi úzké osobní kontakty do Francie a dlouhodobě spolupracoval s historiky blízkými prostředí *Annales*. Do redakční rady zasedli vedle Giesztora i Stanisław Herbst, Witold Hensel, Witold Kula, Henryk Łowmiński či Marian Małowist. Řada z nich se otevřeně hlásila k marxismu, ale na druhé lidé jako Kula, Giesztor nebo Małowist rozhodně nebyli historiky stalinského typu, uvažujícími v pouhých schématech, nýbrž právě naopak lidmi znalými západoevropského diskurzu a zprostředkovávajícími polské

⁸⁴ PETR CHARVÁT, ZDENĚK SMETÁNKA, Montailou – možnosti poznání života středověké vesnice, *Československý časopis historický* 30/1982, s. 219-235.

⁸⁵ Úvodní, programová stať časopisu ještě příliš nesvědčila o tom, že se měl rodit instituce, která zásadním způsobem ovlivní myšlení polských historiků. Srov. KAZIMIERZ MAJEWSKI, *Historia kultury materialnej*, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 1/1953, s. 3-27. Majewski zde pravověrně, v duchu dialektického historického materialismu, nastínil studium materiální kultury jako badatelského přístupu, v popředí jehož zájmu stojí hmotné předměty, které odrážejí sociální a ekonomické podmínky rozvoje společnosti. Hojně se opíral o citáty ze Stalina, Marxe, Engelse a Lenina. Metody studia hmotné kultury v jeho koncepci spočívaly na typologizaci a následné komparaci. V této souvislosti sice připomněl, že obdobné metody užívá i západní, buržoasní historiografie, avšak prý zcela nekriticky a idealisticky. Její idealismus a nekritický přístup, spojený s faktickým zanedbáváním materiální kultury, se badatelé v rámci IHKM PAN měly pokusit odstranit tím, že v jedné instituci budou vedle sebe pracovat etnografové, archeologové i historici hospodářských dějin, středověké a novověké kultury. Ve snaze vymezit nové disciplíně prostor bádání postavil ji Majewski postavil naroveň dějinám literatury, práva, umění či jazyka, přičemž ve vztahu k archeologii a etnografii jí přisoudil příbuzné, avšak přece jen poněkud širší postavení. Ve stejném marxistickém duchu pokračoval ve druhém čísle i Jan Pazdur.

historiografii podněty nemarxistického ražení. Na druhé straně se dnes ale rovněž ozývají kritické hlasy, které IHKM PAN vytýkají, že v pozadí jeho vzniku stály i výsostně ideologické důvody a dle názoru Jerzyho Kłoczowského⁸⁶ dokonce cílená snaha eliminovat badatelský směr, který měl v polském prostředí předválečnou tradici a jenž se věnoval nikoli hmotné, nýbrž duchovní kultuře. Podle jeho soudu úzký koncept materiální kultury rozšířila o aspekty duchovního života až mladší generace – v rámci Institutu nejvýrazněji již zmiňovaný Ludwik Stomma, jenž mimochodem mnoho let pobýval a dokonce i přednášel v Paříži. Jakými konkurenčním prostředím k IHKM PAN byl podle Kłoczowského v roce 1956 na Lubliském katolické univerzitě založený Instytut Geografii Historycznej Kościoła, na jehož půdě vznikly v 60. letech práce zaobírající se nejen dějinami církve, nýbrž i středověkou zbožností,⁸⁷ vůči nimž v našem prostředí ve stejné době nenalezneme odpovídající pendant. Propracované podoby lublinský koncept dějin církve nabyl v syntetické, dodnes nepřekonané dvoudílné práci *Kościół w Polsce* (1968-1970).⁸⁸

Rozšíření konceptu hmotné kultury o problematiku zbožnosti a v širší míře i o dějiny mentalit, resp. existence paralelních badatelských proudů vůči dějinám materiální kultury, vyplývá i ze srovnání polské situace s výše zmíněným přístupem k dějinám hmotné kultury v našem prostředí. I polští historici publikovali kolektivní práci nazvanou *Historia kultury materialnej Polski*.⁸⁹ Nezávisle na ní se ale v Pracowni Kultury Średniowiecznej Instytutu Historii PAN začal rodit projekt, jehož cílem bylo vytvořit komplexní práci o polské kultuře středověku. Někdy v polovině 60. let přišel s touto iniciativou Tadeusz Manteuffel, autor předválečných prací o politice Chlotara II. a o formování se lenního systému, jenž se po válce věnoval dějinám hereze a v roce 1958 vydal svoji velkou syntézu středověkých dějin. Po jeho smrti převzal vedení projektu Bronisław Geremek.

⁸⁶ JERZY KŁOCZOWSKI, *Historia społeczno-religijna*, *Kwartalnik historyczny* 100/1993, s. 269-281.

⁸⁷ Srov. především JERZY KŁOCZOWSKI, *Dominikanie polsczy na Śląsku w XIII-XIV w.*, Lublin 1956; EUGENIUSZ WIŚNIEWSKI, *Rozwój sieci parafialnej w prepozyturze wiślickiej w średniowieczu*, Warszawa 1965; ANNA WITKOWSKA, *Miracula małopolskie z XII i XIV wieku. Studium źródłoznawcze*, *Roczniki Humanistyczne* 2/1971, s. 29-161.

⁸⁸ *Kościół w Polsce*, pod redakcją JERZEGO KŁOCZOWSKIEGO, Kraków 1968-1970.

⁸⁹ *Historia kultury materialnej Polski w zarysie*, díl 1: *Od VII do XII wieku*, pod redakcją MARIÍ DEMBIŃSKIEJ, ZOFII PODWIŃSKIEJ, Wrocław 1978.

První díl věnovaný 10.-13. století – *Kultura Polski średniowiecznej X- XIII w.* – vyšel v roce 1985,⁹⁰ druhý byl dokončen již na počátku 90. let, avšak kvůli shodě nepříjemných náhod spatřil světlo světa až roku 1997 – *Kultura Polski średniowiecznej XIV- XV w.* Na základě těchto dvou kolektivních prací, z nichž druhá má téměř tisíc stran velkého formátu, si můžeme učinit velmi detailní představu o recepci dějin mentalit polskou medievalistikou. Především třetí část kultury pozdního středověku, příznačně nazvaná *Představy a kolektivní mentalita*, představuje soubor svébytných studií na téma víra a zbožnost, eschatologické představy, člověk a smrt – představy a rituály, člověk a zábava, hřích a trest, veřejný život a politická kultura, historické povědomí a představy o čase a prostoru, tedy témata, jež jakoby zrcadlově odrážejí velké francouzské práce o dějinách mentalit. I v českém prostředí bychom do přelomu 80. a 90. let našly několik studií, věnovaných těmto problémům (především zde mám na mysli práce Františka Šmahela, Josefa Války, Josefa Macka, Noemi Rejchrtové a Jiřího Kroupy, jehož *Alchymie štěstí*⁹¹ nepochybně patří k dílům francouzskou novou historií nejinspirovanějším, což do značné míry platí i pro pokus Josefa Petráně⁹² o „nedějiny“), avšak v polském prostředí sahají jejich kořeny mnohou hlouběji a byly diskutovány a konceptualizovány v celé řadě prací Bronisława Geremka, Stanisława Byliny, Jacka Banaszkiwicze, Hanny Zaremské, Janusze Tazbira a mnohých dalších po celé 70. a 80. léta, přičemž na jejich základě vznikla celá řada inspirativních monografických prací, jež stojí na pomezí dějin mentalit a kulturní antropologie.

Mezi českým a polským prostředím rovněž existuje dosti zásadní rozdíl v rozvoji tzv. intelektuálních dějin, resp. dějin idejí. Jistě, především pro období středověku se v našem prostředí dostalo ohlasu Le Goffově práci o středověkých intelektuálech a především Šmahelovy studie o pražské předhusitské univerzitě či o Jeronýmu Pražském⁹³ bychom za intelektuální dějiny mohly považovat. To samé

⁹⁰ *Kultura Polski średniowiecznej X- XIII w.*, pod redakcją JERZEGO DOWIATA, Warszawa 1985; *Kultura Polski średniowiecznej XIV- XV w.*, pod redakcją BRONISŁAWA GEREMKA, Warszawa 1997.

⁹¹ JIŘÍ KROUPA, *Alchymie štěstí. Pozdní osvícenství a moravská společnost*, Brno-Kroměříž 1986.

⁹² JOSEF PETRÁŇ, *Kalendář. Velký stavovský ples v Nosticově Národním divadle v Praze dne 12. září 1791*, Praha 1988.

⁹³ FRANTIŠEK ŠMAHEL, *Humanismus v době poděbradské*, Praha 1963; TÝŽ, *Jeroným Pražský*, Praha 1966.

platí i o řadě Mackových,⁹⁴ v pozdějších letech i Kudrnových,⁹⁵ Flossových⁹⁶ a Sousedíkových⁹⁷ úvahách o renesančních politických teoriích, středověké nebo barokní filozofii, či Horského⁹⁸ práce o astronomii a o dějinách vědy. V žádném případě se ale u nás nevytvořila žádná svébytná škola, jíž by se dokonce dostalo ohlasu i ve francouzském prostředí a jež by moderní diskurz za hranice země jejího vzniku výrazně ovlivnila (a to zde ještě necháme stranou v Polsku velmi rozvinuté bádání o dějinách středověké filozofie a teologie, jehož výsledky jsou v našich badatelských počiny 60.-80. let kvantitativně nesrovnatelné, o šíři záběru ani nemluvě – srov. práce, které Jan Baszkiewicz, Juliusz Domański, Zenon Kałuża, Zdzisław Kuksewicz, Mieczysław Markowski, Marian Rechowicz, Stefan Swieżawski, Władysław Tatarkiewicz a mnozí další). Mám zde samozřejmě na mysli tzv. Varšavskou školu dějin idejí,⁹⁹ jejíž základy se formují již na počátku 50. let a jejímiž neznámějšími reprezentanty byli Bronisław Baczko, Leszek Kołakowski, Jerzy Szacki, Andrzej Walicki a do jisté míry i Krzysztof Pomian. Především Kołakowského práce o bezvěrectvím 17. století¹⁰⁰ a Pomianova hutná eseje¹⁰¹ o historickém vědomí, na níž navázal v 70. a 80. letech několika na západě vydanými monografiemi o sběratelství,¹⁰² vznikaly pod přímým vlivem Annales,

⁹⁴ JOSEF MACEK, *Cola di Rienzo*, Praha 1965; TÝŽ, *Italská renesance*, Praha 1965; TÝŽ, *Jean Hus et les traditions hussites (XVe-XIXe siècles)*, Paris 1973; TÝŽ, *Machiavelli e il machiavellismo*, Firenze 1980.

⁹⁵ JAROSLAV KUDRNA, *Politické a historické názory italské renesance*, Praha 1958; TÝŽ, *Stát a společnost na úsvitu italské renesance*, Praha 1964; TÝŽ, *Machiavelli a Guicciardini: k typologii historickopolitického myšlení pozdní italské renesance*, Brno 1967.

⁹⁶ PAVEL FLOSS, *Mikuláš Kusánský: život a dílo*, Praha 1977. Dále srov. i soubor autorových studií *Od počátků novověku ke konci milénia*, Brno 1998.

⁹⁷ STANISLAV SOUSEDÍK, *Valerián Magni: 1586-1661. Kapitola z kulturních dějin Čech 17. století*, Praha 1983; TÝŽ, *Jan Duns Scotus doctor subtilis a jeho čeští žáci*, Praha 1989.

⁹⁸ ZDENĚK HORSKÝ, *Kepler v Praze*, Praha 1980.

⁹⁹ Nejnověji RYSZARD SITEK, *Warszawska szkoła historii idei. Między historią a terażniejszością*, Warszawa 2000.

¹⁰⁰ LESZEK KOŁAKOWSKI, *Świadomość religijna i więź kościelna. Studia nad chrześcijaństwem bezwyznaniowym siedemnastego wieku*, Warszawa 1965.

¹⁰¹ KRZYSZTOF POMIAN, *Przeszłość jako przedmiot wiary: historia i filozofia w myśli średniowiecza*, Warszawa 1968.

¹⁰² KRZYSZTOF POMIAN, *Marchands, connaisseur, curieux à Paris au XVIIIe siècle*, Paris 1979; TÝŽ, *Zbieracze i osobliwości: Paryż - Wenecja XVI-XVIII wiek*, Warszawa (francouzský vyšlo v roce 1987).

přičemž to samé můžeme říci i o Baczkově knize věnované problematice osvícenství.¹⁰³ V souvislosti s Kołakowským a Baczkem je důležité si uvědomit, že oba se v roce politického tání, tedy roku 1956, účastnili první větší – šestitýdenní – studijní cesty mladých polských historiků, filozofů, archeologů, literárních vědců, ekonomů a právníků jak z Akademie věd, tak univerzit ve Varšavě a v Poznani. První tři týdny cestovala skupina po Francii a druhé tři týdny navštěvovala semináře, které vedli Fernand Braudel, Georges Friedmann, Claude Levi-Strauss či Ernest Labrousse (dalšími účastníky byli později význační historici Jan Baszkiewicz, Edmund Cieślak, Jerzy Jedlicki, Ryszard Kiersnowski či Andrej Wyczański a filozofka Maria Janion).¹⁰⁴

Po tomto zkratkovitém polském exkursu je třeba připojit několik poznámek o recepci konceptu mentalit v německém prostředí, jež se kupodivu od českého a moravského bádání z tohoto pohledu až tak výrazně neliší.¹⁰⁵ Práce, jež by vznikaly skutečně pod vlivem přímé inspirace školou Annales, v Německu vznikají až na počátku 70. let. V předchozím dvacetiletí udržoval těsnější styky s Blochovými nástupci pouze Erich Maschke, jehož teoretické či na rozsáhlých pramenných

¹⁰³ BRONISŁAW BACZKO, *Rousseau: samotność i wspólnota*, Warszawa 1964.

¹⁰⁴ Na Sorboně se seminářů účastnili i Aleksander Gieysztor a Witold Kula. Právě po tomto setkání se začala mohutně rozvíjet spolupráce se VI. sekcí École Pratique des Hautes Etudes v Paříži (konference, stipendia, pobyty polských profesorů), přičemž na francouzské straně sehráli nejdůležitější úlohu Fernand Braudel, Clemens Heller, Jacques Le Goff, Robert Mandrou a Ruggiero Romano. Již v roce 1958 byla uzavřena smlouva s 1. oddělením Nauk Společných PAN (vzájemné pořádání konferencí, udělování stipendií a podpora vydáván překladů francouzských i polských knih). V celých 60. letech bylo udělováno asi 50 stipendií ročně - polovina pro Akademii věd a polovina pro vysoké školy – k tomu srov. ANDREJ WYCZAŃSKI, *Odnowienie stosunków naukowych z Francją w 1956 roku*, *Kwartalnik Historyczny* 100/1993, s. 265-268.

¹⁰⁵ Z rozsáhlejších úvah srov. PETER SHÖTTLER, *Zur Geschichte der Annales-Rezeption in Deutschland (West)*, in: *Alles Gewordene hat Geschichte. Die Schule der ANNALES in ihren Texten 1929-1992*, hrsg. von Mathias Middell, Steffen Sammler, Leipzig 1994, s. 40-60. K problémů a stereotypům, jimiž německá medievalistika do roku 1989 trpěla a jež se odrazili ve velmi omezené recepci principů školy Annales srov. velmi kritickou, avšak trefnou úvahu: OTTO GERHARD OEXLE, *Deutsche Mediävisten und französische Mittelalterforschung*, s. 89-128. Speciálně k recepci dějin mentalit MICHAEL BORGOLTE, *Sozialgeschichte des Mittelalters*, München 1996 (*Historische Zeitschrift*, Beiheft 20), s. 445-476.

analýzách založené práce o sociálních dějinách pozdního středověku, především pro říšská města, ovlivňují německé bádání v podstatě dodnes. Konceptuální přihlášení se k *Annales* je ale patrné až ve dvou knihách z počátku 70. let – v *Mentalitäten und Systeme* Rolfa Sprandela (1972) a především v *Lebensformen im Mittelalter* Arno Borsta (1973), přičemž ta druhá u německých čtenářů získala skutečně nevídaný ohlas. Pro obě práce je přitom charakteristické, že se jedná o jakési úvody do středověkého myšlení, v nichž je kladen důraz na nově pojatou interpretaci pramenů. Vývoj německé medievalistiky od 70. let je ale natolik mnohohrstevnatý, že zde nemá smysl mluvit o konkrétních studiích a historících (přední místo mezi nimi po mém soudu mají Otto Gerhard Oexle a Klaus Schreiner), kteří vedli oboustranný dialog s třetí generací *Annales*. Situace německé medievalistiky je ještě o to komplikovanější, že zde od 70. let paralelně vedle vlivu *Annales* působilo znovuobjevení eliasovského konceptu civilizačního procesu,¹⁰⁶ jenž má velmi výrazné styčné plochy s konceptem dlouhého trvání a samozřejmě i dějinami mentalit, ačkoliv byl formulován nezávisle na předválečných *Annales* a po francouzském vydání¹⁰⁷ třetí generaci velmi výrazně ovlivnil, především z hlediska výzkumů určitých podob dlouhodobých proměn vztahu člověka ke smrti, k záhrobnímu životu, ve vnímání strachu, v pojímání dětství a stáří a v nejs sofistikovnější podobě například v proměnách vztahu člověka k vůním a pachům.

Jestliže v polském prostředí takto vedený diskurz vedl ke vzniku Geremkových „dějin chudoby“¹⁰⁸ či například Tazbirových „dějin krutosti“,¹⁰⁹

¹⁰⁶ První vydání „civilizačního procesu“ pod titulem *Über den Prozess der Zivilisation: Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen*, Basel 1939, zůstalo bez odezvy. Věhlasu se dostalo druhému vydání v roce 1969, jež bylo relativně záhy přeloženo do francouzštiny (1973), tak do angličtiny (1978).

¹⁰⁷ NORBERT ELIAS, *Przemiany obyczajów w cywilizacji Zachodu*, Warszawa 1980.

¹⁰⁸ BRONISŁAW GEREMEK, *Świat „opery żebraczej“. Obraz włóczęgów i nędzarzy w literaturach europejskich XV-XVII wieku*, Warszawa 1989 (poprvé kniha vyšla italsky v roce 1988); TÝŽ, *Litość i szubienica. Dzieje nędzy i miłosierdzia*, Warszawa 1989 (poprvé kniha vyšla italsky v roce 1986, o rok pak byla vydána ve francouzském překladu a roku 1989 v překladu německém).

¹⁰⁹ JANUSZ TAZBIR, *Okrucieństwo w nowożytnej Europie*, Warszawa 1993. V 60. letech se Tazbir věnoval politickým, sociálním a kulturním aspektům náboženského života a náboženské tolerance v Polsku 16. a 17. století – srov.

popřípadě k opomíjené práci Richarda Kiersnowského¹¹⁰ o proměnách vztahů mezi medvědy a lidmi, pak v českém prostředí se s obdobně antropologicky pojímanými výzkumy neseťkáváme, a to nejen v 60. letech, ale ani v desetiletích pozdějších. Na druhé straně je ale třeba připomenout, že již na přelomu 50. a 60. let u nás naopak zde vznikla práce, jež pozdější dějiny mentalit v mnohém předjímala a jež pro českou historiografii nově otevřela i téma zbožnosti, politické antropologie a reprezentace, aniž by samozřejmě užívala těchto moderních pojmů. Mám zde na mysli českou historiografii dosti opomíjenou práci Františka Grause *Volk, Herrscher und Heiliger im Reich der Merowinger. Studien zur Hagiographie der Merowingerzeit*¹¹¹ Ačkoli byla publikována až v roce 1965, ve skutečnosti na ni Graus začal pracovat již na sklonku 50. let a rukopis dokončil tři roky před vydáním. Graus se v této studii velmi detailně zabíral vztahem pohanství a křesťanství, způsobem christianizace Germánů a vytěsňováním pohanských bohů křesťanskými světcí. Z našeho hlediska si největší pozornost zaslouží kapitola „Legendy a lid“, v níž autor analyzuje vztahy legend ke germánskému folkloru, přenášení prvků lidových tradic do legend či naopak existenci pseudolidových motivů v legendách. Sondou do středověkého způsobu myšlení představuje i kapitola „Funkce kultu svatých a legend“. Motivace Grausova odklonu od sociálních a hospodářských dějin k dějinám myšlení a vnímání vycházela z jeho stále většího pocitu krize soudobého dějepiscectví, marxistickou historiografii nevyjímaje, nutnosti vystoupit za hranice českých dějin nazíraných ryze domácímá očima a snahou udržet krok se západní historiografií, jejíž vývoj v 50. letech nabíral nové obrátky, a to nejen v nástupu nových metodologických proudů, ale i z hlediska ohromného kvantitativního nárůstu publikovaných studií a monografií. Graus si zvolil téma, k němuž mohl do určité míry v úplnosti shromáždit i z izolovaného pražského světa všechny dávno vydané prameny a k němuž mohl využít i relativně uzavřený korpus odborné literatury po období raného středověku a středověké legendistiky. Z tohoto hlediska je důležitá skutečnost, že se Grausova kniha o merovejských legendách dosti výrazně liší od jeho raných studií o

Nietolerancja wyznaniowa i wygnanie Arian, Warszawa 1957; Arianie i katolicy, Warszawa 1971; Tradycje tolerancji religijnej w Polsce, Warszawa 1980.

¹¹⁰ RYSZARD KIERSNOWSKI, *Niedźwiedzie i ludzie w dawnych i nowszych czasach*, Warszawa 1990.

¹¹¹ FRANTIŠEK GRAUS, *Volk, Herrscher und Heiliger im Reich der Merowinger. Studien zur Hagiographie der Merowingerzeit*, Praha 1965.

nejstarších českých legendách,¹¹² jež zachycují autorovo historického myšlení ještě před pochopením rozvíření se propasti mezi západoevropským bádáním a českou historiografií. Ve starších textech se Graus pokoušel především odhalit odraz sociální struktury středověkých Čech prostřednictvím zakódované řeči hagiografické literatury. Knihu o merovejských legendách ale můžeme rovněž vnímat jako vědomý odklon od detailní, filologické analýzy, které dominovaly předchozímu bádání, a příklonění se k využití legendistické literatury jako navzájem prorostlého celku, v němž samozřejmě hrají svou roli opakující se topos a loci communes.¹¹³ Především v tomto směru Grausova bádání je zřetelně patrný vliv moderního francouzského dějepisceví a nepochybně i Marka Blocha, přičemž snad nejvýrazněji se promítl do využití literárních textů ke studiu myšlení středověkých kleriků a politických elit. Legendy pro Grause reprezentují texty, jež je možné rozkódovat a nalézt v nich odraz reálného středověkého světa, ne v jeho sociálních vztazích, ale spíše v rovině způsobů myšlení a zobrazování sebe sama. V tom se Graus velmi výrazně lišil od přístupu Václava Černého, jehož práci *Lid a literatura ve středověku*¹¹⁴ velmi kriticky zhodnotil na stránkách Československého časopisu historického.¹¹⁵ Pro nás je v tomto kontextu zajímavá skutečnost, že Graus Černému vytkl již zmíněnou neznalost Blochovy *Středověké společnosti* a kupodivu i ignorování Curtiova opusu *Evropská literatura a latinský středověk*. Zcela zásadně přitom odmítl Černého tezi, že latinská literatura byla lidu nepřístupná a pro analýzu dané problematiky je tvrdě řečeno bezcenná. Graus totiž – byť s výhradami – zastával Curtiem prosazovanou interpretaci, že středověké národní literatury jsou velmi závislé na literatuře latinské. Dle Grausova soudu Černý latinskou literaturu neznal (z našimi znalostmi Černého díla bych si dovolil tvrdit, že spíše podcenil její význam) a nebyl tudíž schopen rozeznat originalitu vernakulárních textů od klasických topos. Jeho závěr je jednoznačný a po mém

¹¹² Srov. například FRANTIŠEK GRAUS, *Velkomoravská říše v české středověké tradici*, Československý časopis historický 11/1963, s. 289-305.

¹¹³ Své názory na středověkou literaturu a její využitelnost pro výzkumy věnované dějinám mentalit Graus na konci 60. let formuloval ve studii *Littérature et mentalité médiévales: le roi et le peuple*, Historica 16/1969, s. 5-79.

¹¹⁴ VÁCLAV ČERNÝ, *Lid a literatura ve středověku, zvláště v románských zemích*, Praha 1954.

¹¹⁵ Československý časopis historický 7/1959, s. 488-496. Zcela odmítavá a lidsky po mém soudu neúnosná reakce Václava Černého, ostentativně vyřčená ve čtvrtém dílu jeho paměti, z našeho hlediska nehraje žádnou roli.

soudu i přesvědčivý: „Pro zkoumání problémů, jehož se autor podjal, pak nestačí literatury románské.“ Grausova recenze by možná zapadla, kdyby již v této době nepracoval na výše zmíněné studii o merovejských legendách a kdyby právě svým důrazem na literární prameny, ve svém případě na hagiografické texty, nepředjímal velké, antropologicky laděné úvahy, s nimiž celá řada francouzských historiků přišla v 70. a 80. letech – ve vyhraněné podobě například Jacques Le Goff ve *Středověké imaginaci*. Zde není podstatné, že Graus stejně jako Le Goff nebyli zcela originální a že vědomě či nevědomě čerpali z rozsáhlé německé a francouzské literární historie přelomu 19. a 20. století. Mnohem důležitější je naopak skutečnost, že v interpretaci středověkého způsobu myšlení oba vycházeli z analýz literárních textů, v jejichž různých vrstvách je možné odhalit společenské vztahy a představy. V téměř srovnatelné podobě bychom obdobné postupy mohly najít i v celé řadě ve srovnání s Grausem mladších studií Jaroslava Kolára,¹¹⁶ Eduarda Petru¹¹⁷ či Milana Kopeckého.¹¹⁸ Vedle těchto literárních historiků, kteří francouzské inspirace často získávali spíše zprostředkovaně a díky podnětům sovětským (Aron J. Gurevič, Sergej Lichačev, Michail Bachtin a sémiotici tartuské školy),¹¹⁹ ke svým studiím využili čtení literárních pramenů novými očima i František Šmahel,¹²⁰ Josef Macek,¹²¹ Petr Čornej¹²² nebo Jan Lehár.¹²³ V této

¹¹⁶ Srov. výbor z autorových studií *Návraty bez konce. Studie ke starší české literatuře*, Brno 1999, kde i podrobná bibliografie Kolárových prací.

¹¹⁷ Srov. výbor z autorových studií EDUARD PETRŮ, *Vzdálené hlasy. Studie o starší české literatuře*, Olomouc 1996.

¹¹⁸ Srov. především MILAN KOPECKÝ, *Český humanismus*, Praha 1988.

¹¹⁹ Sovětští historici, z nichž především Gurevič měl velmi intenzivní vztahy s řadou francouzských historiků a jehož práce vycházely i na západě, byli vlastně jedinými, kdo byli v 70.-80. letech překládáni do češtiny – srov. MICHAIL BACHTIN, *François Rabelais a lidová kultura středověku a renesance*, Praha 1975; ARON J. GUREVIČ, *Kategorie středověké kultury*, Praha 1978; S. D. LICAČEV, A. M. PANČENKO, *Smích Staré Rusi*, Praha 1985.

¹²⁰ Srov. především jeho studie ze 70. a 80. let věnované humanismu a vztahu obrazu a textu v souboru *Mezi středověkem a renesancí*, Praha 2002, resp. řadu úvah ze stejného období zařazených do knihy *Husitské Čechy. Struktury, procesy, ideje*, Praha 2001.

¹²¹ Josef Macek především pro studium dějin každodenního života šlechtického a městského prostředí – srov. *Jagellonský věk v českých zemích (1471-1526)*, díl 2: *Šlechta*, Praha 1994; díl 3: *Města*, Praha 1998.

souvislosti bychom ale rovněž měli podtrhnout, že Graus ve svých studiích, publikovaných po emigraci, s literárními prameny pracoval s větší obezřetností a patrně ztratil víru v jejich primární vypovídací schopnosti. Vědomě se tak s jistou distancí tedy stavěl k tehdy v rámci *Annales* velmi silnému proudu čtení literární textů historicky a antropologicky, což je jasně patrné i v Grausově programové studii o středověké mentalitě z poloviny 80. let.¹²⁴

Dle mého názoru ale musíme v souvislosti s Grausovým působením v 60. letech zdůraznit i skutečnost, že svými studii o středověkém národním vědomí, o tradicích či o středověkém historismu otevřel dveře k velkým tématům, jež jím inspirovaní Dušan Třeštík nebo František Šmahel dokázali přetavit do francouzským bádání přímo ovlivněných monografií o kronikáři Kosmasovi¹²⁵ či o střetu konceptu národa a spasitelné víry v husitské reformaci.¹²⁶ Na samém konci 60. let pak Graus rovněž zavdal v příštích letech bohužel promrhaný podnět k nové konceptualizaci domácího bádání svým esejem *Naše živá a mrtvá minulost*.¹²⁷

¹²² Především v pracích *Rozhled, názory a postoje husitské inteligence v zrcadle dějepisectví 15. století*, Praha 1986; TÝŽ, *Tajemství českých kronik*, Praha 1986.

¹²³ Srov. především jeho práci *Nejstarší česká epika*, Praha 1983.

¹²⁴ FRANTIŠEK GRAUS, *Mentalität – Versuch einer Begriffsbestimmung und Methoden der Untersuchung*, in: *Mentalitäten im Mittelalter*, hrsg. von František Graus, Sigmaringen 1987, s. 9-48.

¹²⁵ DUŠAN TŘEŠTÍK, *Kosmas*, Praha 1966; TÝŽ, *Kosmova kronika: studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení*, Praha 1968.

¹²⁶ FRANTIŠEK ŠMAHEL, *Idea národa v husitských Čechách*, České Budějovice 1971; Praha 2000² – doplněné a přepracované vydání. Na konci 60. let ale již vyšla i anglická verze *The Idea of the „Nation“ in Hussite Bohemia. An Analytical Study of the Ideological and Political Aspects of the National Question in Hussite Bohemia from the End of the 14th to Eighties of the 15th Century*, *Historica* 16/1969, s. 143-247; 17/1969, s. 93-197.

¹²⁷ *Naše živá a mrtvá minulost*, (ed.) FRANTIŠEK GRAUS, Praha 1968. Graus se poté v emigraci k problematice minulosti a proměn národního vědomí vrátil dvěma význačnými pracemi, a to vždy ve srovnávacím aspektu: *Lebendige Vergangenheit. Überlieferung im Mittelalter und in den Vorstellungen vom Mittelalter*, Köln-Wien 1975; *Die Nationenbildung der Westslawen im Mittelalter*, Sigmaringen 1980. Šmahelovy a Grausovy práce měly velký vliv i na rozvoj obdobně zaměřeného bádání v Polsku a odrazily se především v monografii BENEDYKTA ZIENTARY, *Świt narodów europejskich. Powstawanie świadomości narodowej na obszarze Europy pokarolińskiej*, Warszawa 1980 (německý překlad vyšel v roce 1997) a ve

Zásadní zlom, jenž pro naši historiografii znamenal nástup normalizace, se snad nejvýrazněji promítl do izolace vůči dějinám mentalit a jejich proměnám v rámci dlouhého trvání, a to bohužel právě v letech, kdy vlivy *Annales* snad nejvýrazněji vyzařovaly a kdy udávaly tón moderní evropskému dějepisnému diskurzu. Josef Válka již dříve naznačil, že v prostředí jeho generačních souputníků i v 70. a 80. letech probíhal „diskurz v hlavách“, jenž se jen nesnadno promítal do tištěných studií. I já jsem se na některých příkladech snažil ukázat, že železná opona nebyla zcela nepropustná a že i v normalizačním období vznikaly práce do jisté míry inspirované novou francouzskou historiografií, avšak tento diskurz zůstal omezen na několik málo jedinců, většinou starší generace, kteří se odborně etablovali již v 60. letech, a v žádném případě nehrál výraznou roli v akademickém prostředí. Do zcela jiné debaty by pak patřila úvaha, zda se v 90. letech situace zásadním způsobem změnila, i když sám jsem v tomto ohledu dosti skeptický. Avšak natolik současná reflexe by nás zavedla jinak, než jsme zamýšleli.

studiích uveřejněných ve sborníku *Państwo, naród, stany w świadomości wieków średnich*, Warszawa 1990.